

İNGİLİZ YÖNETİMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNİN VARLIK SAVAŞIMI (1878-1960)

Prof. Dr. SALÂHİ R. SONYEL

I

(1878-1914)

İngiliz yönetimi ve Kıbrıs Türkleri

Kıbrıs Türklerinin, insan hakları ve ulusal varlıklarıyla ilgili savaşımaları, adanın İngiltere'ce ikinci kez işgalinden hemen sonra başlıyordu. Kıbrıs adası, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere (Britanya) arasında 4 Haziran 1878'de imzalanan ve "Kıbrıs Konvansiyonu" ya da "Sözleşmesi" olarak bilinen bağlaşma (ittifak) antlaşması¹ gereğince, geçici olarak İngiliz yönetimine devredilince, o sıralarda "Kıbrıs Müslümanları" olarak anılan ada Türkleri, İngiliz yönetimine karşı kendi kültürel, ulusal ve dinsel kimliklerini koruyabilmek için uzun süreli savaşımalar vermek zorunda kalıyorlardı. Helen (Yunan-Grek) yandaşı olan İngiliz yönetimi, Türk toplumu sık sık savsıyor ve bu toplumu, "Kıbrıs Hıristiyanları" olarak anılan zorba, çığırktan, saldırgan ve bağnaz Rum ve Grek sakinlerin insafına bırakıyordu².

İngiltere adayı işgal eder etmez Kıbrıs'a ulaşan ilk İngiliz Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley'i Rum Ortodoks Kilisesi'nin önderi Başpiskopos Sofronios, adanın Yunanistan'a ilhakı (*enosis*) dileğiyle karşılıyor; 1864'te İngiltere'ce Yunanistan'a verilmiş olan İyonya Adaları'nı örnek olarak gös-

¹ Kıbrıs Sözleşmesi için bkz. *Public Record Office* (İngiliz Devlet Arşivi), Sömürgeler Bakanlığı (*Colonial Office*) Belgeleri -bundan böyle CO olarak anılacaktır - CO 67/dosya 22; Kraliyet Buyruğu 2057; Turkey No. 36 (1878); İngiltere Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*) - bundan böyle FO olarak anılacaktır- FO 371/dosya 2789: Sir Austen Henry Layard'dan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, İstanbul, 31.5.1878; *Accounts and Papers* (İngiliz Parlamentosu Belgeleri) (AP), CIX, 1899, Kraliyet Buyruğu 9088, s. 102; FO 371/9897/C 19108: J.W. Headlam-Morley ile W.J. Childs'ın gizli raporu, Londra, 4.12.1924; ayr. bkz. J.C. Hurewitz: *Diplomacy in the Near and Middle East* (Yakın ve Orta-Doğu'da Diplomasi), c. II, New Jersey, 1956, s. 188 vd.

² Söz, Lefkoşa, 9.8.1924; A. Suat Bilge: *Le Conflit de Chypre et les Cypriotes Turcs* (Kıbrıs Anlaşmazlığı ve Kıbrıs'lı Türkler), Ankara, 1961, s.16; Pierre Oberling: *The road to Bellapais* (Balabayıs'a Giden Yol), New York, 1982, s. 52; James A. McHenry: *The uneasy partnership on Cyprus, 1919-1939* (Gergin Kıbrıs Ortaklığı, 1919-1939), New York, 1987, s. 135.

teriyordu³. Bu arada, Müslüman olmayan bir yönetim altında yaşamayı dilemeyen Kıbrıs'lı birçok Türk, Osmanlı ülkelerine göç ediyordu. John Reddaway adlı İngiliz sömürge işgüderi, 1986'da Londra'da yayımlanan Kıbrıs'la ilgili yapıtında⁴, Britanya'nın adada koruyucu, yönetici ve garantör rollerini yerine getirmede uygulamış olduğu yöntem açısından sorumlu olabileceğini kaydeder ve şöyle der:

“Tarihçi, Britanya'nın Kıbrıs'la olan yüzyıllık (?) ilişkileri sırasında girişmiş olduğu davranışlarda savsaklık yanlıgıları görebilir. Adadaki iki toplum arasında, yerel düzeydeki anlaşmazlıklarda Kıbrıs Rumları, Türklere oranla, kendi görüşlerini İngiliz, yetkililerin dikkatine daha iyi biçimde sunmayı belki başarmışlardır, çünkü savlarını öne sürmede Türklere daha yetenekliydiiler. Buna ek olarak, birçok Rum, kamu hizmetinde görev yapıyordu.”

Ancak Reddaway, o günlerdeki İngiliz yöneticilerin Helen (Grek) yandaşlığı ve dostluğundan hiç söz etmemektedir.

Ona göre, Kıbrıs Türkleri, İngiliz yönetiminin “*enosis*” baskılarına birgün boyun eğmesi olasılığından sık sık kaygılanıyor, adadaki İngiliz yöneticilere karşı kimi yerel konularda sızlanıyorlardı. Türkler, İngiliz yetkililerin, çalıştırdıkları Rum personelin veya ilişki kurdukları Rumların etkisi altında kaldıklarına inanıyor; İngiliz yönetimini, hükümet hizmetinde yapılan atamalar ve görevdeki terfiler konusunda, Kıbrıs Rumlarını yeğlemek veya hükümet görevindeki Rumların kendi toplumlarını kayırmalarına izin vermekle suçluyorlardı.

Türk görevlilerin işlerine son veriliyor

Kıbrıs'a ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanan Sir Garnet Wolseley, adaya ulaşınca, 1878 yılı Ağustos ayında, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'yi İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Austen Henry Layard aracılığıyla, adadaki Türk yetkilileri kaldırması için Osmanlı yönetimi üzerinde

³ C.W. Orr: *Cyprus under British rule* (İngiliz Yönetiminde Kıbrıs), Londra, 1920, s. 160; Zenon Stavrinides: *The Cyprus conflict* (Kıbrıs Çatışması), Lefkoşa, tarihsiz, s. 20.

⁴ John Reddaway: *Burdened with Cyprus, the British connection* (Yük Oluşturan Kıbrıs - İngiliz Bağı), Londra, 1986, s. 3 ve 28; Halil Fikret Alasya: *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri*, Ankara 1977, s. 135.

baskı kullanmaya inandırılıyordu⁵. İngilizler, bu davranışlarında başarılı oluyor; Osmanlı yetkililer görevlerinden uzaklaştırılıyor; onların yerlerini ilkin İngilizler alıyor; daha sonra da kimi boş mevkiler Kıbrıs'lı Ermeni ve Rumlarca dolduruluyordu⁶. Tapu Dairesi'nde çalışan kimi Türk görevliler, hükümet hizmetinden çıkarılıyor; onların yerine, Wolseley'in "oldukça yetenekli bir Ermeni centilmeni" olarak nitelendirdiği bir kişi atanıyordu⁷. İngiliz yönetiminin bu davranışları, üyelerinin çoğunluğu hükümet hizmetinde çalışan Kıbrıs Türk toplumunu kötü biçimde etkiliyordu.

Halil Fikret Alasya'ya göre, adayı eline geçiren İngiltere, ilk önce iş başında bulunan Türkleri görevlerinden uzaklaştırmak ve yüksek katlara Rumları atamak suretiyle yönetimde bir "reorganizasyon" ve düzeltme yapmak yoluna sapıyordu. Bu, ekonomik bakımdan Türklere bir darbe indiriyordu; çünkü Türkler, ellerinde bulunan "arazi ve emlakî" satmak suretiyle yaşamlarını sürdürmek zorunda kalıyorlardı. Bundan da Rumlar yararlanıyor ve Kilise'nin de özendirmesiyle Türklerin mallarını satın alarak, adada kendilerine güçlü bir varlık sağlıyorlardı. Esasen, ticaret ve sanatta da önemli yerler işgal eden Rumlar, "arazi ve emlakî" de ellerine geçirerek, adanın ekonomik sektöründe büsbütün güçlü bir duruma yükseliyorlardı⁸.

Buna ek olarak, İngiliz yöneticiler, Hıristiyan olan ve "Helen soyuna" mensup oldukları iddiasında bulunan Kıbrıs'lı Rumları, Müslüman olan Kıbrıs'lı Türklerle karşı kayırıyorlardı. Doğrusu, bu yöneticilerin birçoğu klâsik öğrenim yapmış olup, "Helen uygarlığının" hayranıydılar. Bu Rum yan- daşı İngiliz kayırcılığının ilk örneklerinden biri de şudur: Savvas Hristodulu adlı, Osmanlı uyruğu bir Rum, 1879 yılında İsmail adlı bir Türk polisi öldürüyor; Osmanlı mahkemesi önüne çıkarılıyor; davası, daha sonra yüksek mahkemeye devrediliyor ve o mahkemece ölüme mahkûm ediliyordu. Ancak, İngiltere Dışişleri Bakanlığı işe karışıyor; dava Osmanlı mahkemesine iade ediliyor; suçlu, o mahkemece de yeniden ölüme mahkûm ediliyor; İngiliz yüksek komiseri, Dışişleri Bakanlığı'ndan almış olduğu yönerge üzerine, mahkûmu, kimi yünden (kısmen) bağışlayarak sonsuz (ebedi) hapislik ceza-

⁵ CO 67/1: Sir Garnet Wolseley'den Layard'a telyazısı, Kıbrıs, 4.8.1878; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Wolseley'e kapalı telyazısı No: 18, Londra, 6.8.1878; Alasya: *Kıbrıs Tarihi*, s. 123.

⁶ Ayr. bkz. CO 67/1: Lord Salisbury'den Wolseley'e telyazısı, Londra, 5.10.1878; Ahmet Gazioğlu: *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960)*, İstanbul, 1960, s. 22.

⁷ CO 67/1: Wolseley'den Salisbury'ye yazısı No. 113, Lefkoşa, 23.10.1878.

⁸ Alasya: *Kıbrıs Tarihi*, s. 135-6.

sına çarptırıyor; ama Dışişleri Bakanlığı yine işe karışarak, sonsuz hapisliği yedi yıl hapisliğe indiriyordu⁹.

Bununla birlikte, İngiliz katları, Lârnaka'nın Rum Belediye Başkanı Zenon D. Pieridis'i ilgilendiren aşağıdaki konuda pek az hoşgörü gösteriyorlardı. Kıbrıs'taki yeni İngiliz Yüksek Komiseri Tümgeneral Sir R. Biddulph'un anlattığına göre, Pieridis, 1881 yılı Mayıs ayında Lârnaka sokaklarında atla dolaşırken, bir an kendisini ve görevini unutarak, Ömer Musa adlı bir Türk'ü, ayağa kalkıp kendisini selamlamadığı için kırbaçlıyor; bu olay Türkleri epeyi hiddetlendiriyordu. Pieridis ve adadaki Yunan asıllı toplumun kimi temsilcileri, kamunun dikkatini bu olaydan başka yana çekmek amacıyla, Pieridis'i huzuruna çağırılmış olan mahkemenin onu aşağıladığı söylentisini çevreye yayıyorlardı. Bunun üzerine Yunanistan konsolosu, Haziran başlarında İngiliz yüksek komiserini ziyaret ediyor; özel olarak yapılan görüşme sırasında, Pieridis'in oldukça kötü ve çılgınca davrandığını kabulleniyor, ama mahkemenin onu kişisel olarak huzuruna çağırarak hata işlemiş olduğunu ve onu, yokluğunda, kısa süreli hapislik cezasına çarptırması görüşünü öne sürüyordu. Yüksek komiser, olayı konsolosa aynen anlatıyor; İngiliz yasalarına göre hiçbir kişinin, yokluğunda yargılanamayacağını; sanığın istenilen yer ve tarihte mahkemede hazır bulunarak kendisini savunması gerektiğini bildiriyordu. Anlaşılan, onu bir buçuk saat bekleyen mahkeme, hazır bulunması için Pieridis'e bir mesaj gönderince, bu mesajı getiren haberciye, mahkemeye gidemeyeceğini bildirmiş; ama tutuklanması için buyruk verildiğini öğrenince, ivedilikle mahkeme huzuruna çıkmıştı¹⁰.

Evkaf sorunu

Kıbrıs'taki İngiliz yönetimi, ada Türklerinin Evkaf mallarının tümünün denetim ve yönetimini, 1880 yılı Haziran ayına dek büsbütün ele geçiriyordu. Kıbrıs Sözleşmesi'nin ek'indeki 2. madde, adadaki İslâm kuruluşlarının mal ve arsalarını denetleyip işletmek için bir İngiliz delegeye (murahhasa) ek olarak, Kıbrıs'ta yaşayan bir Müslüman'ın da delege atanmasını öngörüyordu. Ancak, Müslüman delege henüz atanmamıştı ve ada İngiliz işgaline geçeli beri, Evkaf mallarının yönetimi, İngiliz hükümetinin yetkisinde bulunuyordu. Bu mallardan toplanan paralar, hükümet hazinesine yatırılıyor; karar bekleyen konular İngiliz yüksek komiserine devredili-

⁹ CO 67/6: 1879.

¹⁰ CO 67/19: Sir Robert Biddulph'dan Lord Kimberley'e yazı No. 249, Lefkoşa, 11.5.1881.

yor ve olağan dışı tüm harcamalar için onun yetkisine başvuruyordu¹¹. Buna ek olarak, o sırada yüksek komiser görevinde bulunan Henry Bulwer'in Sömürgeler Bakanı Lord Knutsford'a 15 Mayıs 1890'da gönderdiği yazıya eklediği 1888-9 yılı Evkaf hesaplarından da anlaşıldığına göre, daha önceki on yılın hesapları Türkiye yönetimine gönderilmemişti¹².

Alasya'nın anlattığına göre, İngilizler, uzun süre atadıkları İngiliz delege ve daha sonra bir ek Türk delege aracılığıyla Türk Evkaf'ına büsbütün egemen oluyorlardı. Memur statüsüne giren Türk Evkaf delegeleri, Kıbrıs hükümetinin elinde bir kukla oluyor; hükümet, Türk Evkaf delegelerini Türk halkının önderi olarak kabulleniyor ve onun aracılığıyla her dilediğini halka kabul ettirmeye çalışıyordu. Kötü yönetim yüzünden Evkaf bakımsız ve verimsiz bir duruma getiriliyor ve görevlilerin maaşlarını ödeyebilmek için kimi "emlâk ve arazisini" satmak zorunda bırakılıyordu. Evkaf'ın değerli binalarını düşük kira ile resmi daireler için kiralayan hükümet, Evkaf bütçesini en güçlü gelir kaynağından yoksun bırakıyor; savsaklık ve ilgisizlik yüzünden 10.000'lerce dönümlük Afrendika çiftliği Rumların eline geçiyordu¹³.

Evkaf'ın durumu, adadaki Türklerin çoğunu memnun etmiyor ve çok geçmeden, Rum Ortodoksların kendi dinsel işlerini özgür biçimde yürüttükleri gibi, Evkaf işlerini de yürütecek ve Müslümanlardan oluşacak, seçilmiş ve özerk bir encümen kurulmasını sağlamak için Türk toplumu arasında git-tikçe yayılan bir savaşım başlatılıyordu. İngiliz yönetimi yalnız Evkaf'ı denetimi altına almakla kalmıyor; aynı zamanda Osmanlı yargı sistemini de yavaşça ortadan kaldırarak, onun yerine İngiliz yargı sistemini koyuyor; öte yandan, İslâm mahkemelerinin yetkilerinde kısıntı yapıyordu¹⁴.

14 Ağustos 1878'de imzalanan ek bir anlaşma ile Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta yasa yapma hakkını İngiltere'ye vermişti. İngiltere de bu hakka dayanarak, 17 Ocak 1879'da, adada, Kraliçe adına bir "Adalet Mahkemesi" kuruyor; 1882'de de, bir kraliyet buyruğuyla, Türk mahkemelerini ortadan kaldırıyorlardı¹⁵. Kıbrıs'lı Türk önderler, İngilizlerce kurulmakta olan yeni mahkeme-

¹¹ CO 67/12: Biddulph'dan Lord Granville'e yazı No. 285, Lefkoşa, 28.6.1880.

¹² CO 67/64/10259: Bulwer'den Knutsford'a No: 114, Lefkoşa, 15.5.1890.

¹³ Evkaf, Türk Cemaat Meclisi'ne devredilince, bu konu Türkler tarafından dava sorunu yapılmış ve mahkemeye başvurulmuştu. İngiliz yönetimi sorumluluğunu anlayarak Türk Cemaat Meclisi'ne 1.5 milyon sterlin tutarında tazminat vermeyi kabulllenmişti. Alasya: *Kıbrıs Tarihi*, s. 125-7.

¹⁴ CO 67/31: Biddulph'dan Lord Derby'ye yazı No. 181, Lefkoşa, 23.5.1883.

¹⁵ Gazioğlu: *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*, s. 23.

lere yapılacak yerel yargıç atamalarında Türk ve Rum toplumlar arasındaki eşitliğin kaldırılması olasılığından kaygılanıyor; herhangi bir mahkemede Rum yargıçlar çoğunluğu oluşturursa, Türk davacıların Rumlara karşı olan davalarında kendilerini güvenlik içinde hissetmeyeceklerini; İngiliz Yüksek Komiseri Biddulph'la 28 Aralık 1881'de yaptıkları bir görüşmede anlatıyorlardı. Biddulph, ilçe (kaza) mahkemelerinin, bir İngiliz'in başkanlığında bir Türk ve bir Rum'dan, yüksek mahkemenin ise sadece iki İngiliz yargıçtan oluşacağını onlara bildirince, Türk önderler bu düzenlemeden memnun kalıyorlardı¹⁶.

Yunan (Helen) uyruklarının Kıbrıs'a yerleşimi

Londra'da "Public Record Office" olarak anılan İngiliz Devlet Arşivi'nde korunan İngiltere Sömürgeler Bakanlığı belgeleri, Yunan (Helen) asıllı uyrukların 1879 yılı Aralık ayından itibaren Kıbrıs'a yerleşmeye başladıklarını gösterir. Anlaşılan, o tarihte, Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminin protesto edildiği haberi çevreye yayılıyor; İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, 30 Aralık 1879'da Yüksek Komiser Biddulph'tan bu protesto hakkında bilgi istiyordu. Salisbury'ye bir hafta sonra yanıt veren Biddulph, o kentteki İngiliz Komiseri Claude Delaval Cobham'a göre, Lârnaka'da yayımlanan bir Helen (Yunan) gazetesi olan *Neon Kition*'da çıkan protesto yazısının konsoloslara dağıtıldığını; konsoloslardan Dozon ile Vasiliadis'in bunu kendi hükümetlerine gönderdiklerini; yazıda 30 ile 40 arası imza bulunduğunu ve imza sahiplerinin üçte ikisinin Yunan uyruklu Grekler olduğunu bildiriyordu¹⁷.

Böylece, İngiliz yönetimi, henüz 1879 yılı Aralık ayında ve hatta daha önce, Yunan uyruklu kişilerin Kıbrıs'a yerleşmelerine izin veriyordu. İngilizler adaya ulaşır ulaşmaz, Yunanistan'da, "enosis" savını ileri sürmek amacıyla Greklere Kıbrıs'a göçmeye özendirerek "yurtsever komiteler" kurulmuştu¹⁸. 1880 yılı Nisan ayında İngiltere'de yapılan genel seçimleri George Ewart Gladstone ve onun Liberal Parti'si kazanınca, Yunan uyruklarının Kıbrıs'a göçleri doruğa yükseliyordu. Lefkoşa, Lârnaka ve Limasol (Leymosun)'daki Hıristiyan sakinlerin kimileri, Kraliçe Victoria'nın Gladstone'u başbakan olmaya çağırıldığını öğrenir öğrenmez, 24 Nisan'da gösteriler düzenliyor-

¹⁶ *Accounts and Papers* (Parlamento Belgeleri), ZHC 1, 4465 (1882), C. 3384: Biddulph'dan Lord Kimberley'e yazı, Lefkoşa, 31.12.1881.

¹⁷ CO 67/9: Biddulph'dan Salisbury'ye yazı, Lefkoşa, 6.1.1880; Cobham'dan Biddulph'a yazı, Lârnaka, 5.1.1880.

¹⁸ George Hill: *History of Cyprus* (Kıbrıs'ın Tarihi), c. IV, 1952, s. 496.

lardı. Limasol'da yapılan gösterileri "ülke dışından gelmiş bulunan Grek (Yunan) toplumu" düzenliyordu¹⁹. Yüksek Komiser Biddulph, Sömürgeler Bakanı Lord Kimberley'e 10 Ocak 1881'de gönderdiği yazıda, adada yaklaşık olarak 600 Helen (Yunan) uyruğu bulunduğunu bildiriyordu²⁰.

Kıbrıs'taki halkı İngilizleştirmeye çalıştığı izlenimini vermeyi istemeyen İngiliz yönetimi, hiç olmazsa başlangıçta, her topluma, kendi öğretmenlerini atamak izni ve Yunan Eğitim Bakanlığı'na, adadaki Rum ortaokul ve liselelerine öğretmen atamak yetkisini veriyordu. Bunun üzerine, Yunan hükümeti, Kıbrıs Rum toplumunu "enosis" akımı için örgütlemek amacıyla adaya birçok öğretmen, avukat, doktor, papaz ve öteki kışkırtıcılar göndermeye başlıyordu. Vakit vakit, adada yaşayan, her yanı özgürce dolaşan ve Yunanistan'dan yana kışkırtıcı davranışlarda bulunan çok sayıda Yunan uyruğu vardı²¹.

Kıbrıs'taki Helen yandaşları da, *Alithia* ve *Neon Kition* (Gerçek ve Yeni Kitiüm) adlı gazetelerinde, her hafta, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını savunan yazılar yayımlamaya başlıyorlardı. Adada İngilizce olarak yayımlanan *The Homeward Mail* (Yurt Postası) adlı gazete, 29 Nisan 1881 tarihli sayısında, Lârnaka, Limasol ve kısmen Lefkoşa'nın, "halk arasında pek etkin olmayan bu hoşnutsuzluğun hasarat yuvasını oluşturduğu" görüşünü öne sürüyor²²; 3 Ekim 1881 tarihli sayısında, Kıbrıs'taki Helen yandaşlarını "adanın baş belâları" olarak nitelendiriyor; şöyle diyordu:

"Adayı dolaşıp duran Grekler misyoner görevi yapıyor ve ilhak için duyguları kamçılıyor. Helen soyunun gelecekteki yeni baştan yükselişine ve Kıbrıs'ın yönetimi Büyük Britanya yerine Yunanistan'ın elinde bulunursa, adaya büyük yararlar sağlayacağına değinmektedirler... Bu sözde tahrikçiler, sadece makam peşindedirler; onların amacı ve niyeti ancak kişiseldir"²³.

¹⁹ CO 67/12: Biddulph'dan Salisbury'ye yazı, Lefkoşa, 1.5.1880.

²⁰ CO 67/18: Biddulph'dan Kimberley'e yazı, Lefkoşa, 10.1.1881.

²¹ Kıbrıs Türk İnsan Hakları Komitesi: *A chronology of the Cyprus problem, 1878-1980* (Kıbrıs Sorununun Kronolojisi, 1878-1980), Haziran 1960, s. 16; ayr. bkz. Harry Luke: *Cyprus, a portrait and an appreciation* (Kıbrıs, Bir Portre ve Bir Değerlendirme), Londra, 1957, s. 173; Orr: *Cyprus under British rule*, s. 131-2; CO 883/6; İngiliz okul müfettişinin raporu, 1901; Stavrinides: *The Cyprus conflict*, s. 19, 21 vd.

²² CO 67/23: *The Homeward Mail* (Yurt Postası), 29.8.1881 - "Kıbrıs'ın alıkonulması".

²³ İbid.: *The Homeward Mail*, 3.10.1881 - "Kıbrıs".

Bu tahrikçiler, adadaki İngiliz yönetimini “rahatsız ederek köstekliyorlardı”. Onların merkezi Atina ve İskenderiye’de idi ve oralardan sağladıkları paralarla Kıbrıs Rum tahrikçileri destekliyorlardı. *The Homeward Mail* Gazetesi, 21 Kasım 1881 tarihli sayısında şu yorumda bulunuyordu: “Onlar (Rum tahrikçiler), İngilizlerle Türkleri hesaba katmayarak, tüm sorumlu mevkileri Rumlarla doldurmak istiyorlar... Sakin yurttaşlarını tedhişe tâbi tutmaya başlamışlardır”²⁴.

Bu Yunan ve Yunan yandaşı tahrikçilere, Kıbrıs’ın sık sık uğradığı iki bela yardımcı oluyordu: 1. kuraklık, deprem, çekirge ve kolera gibi doğal felâketlerle hastalıklar ve 2. adanın İngiliz işgalinden beri her yıl Osmanlı padişahına ödemesi gereken, ama Osmanlı kamu (dış) borcunun karşılanması için İngilizlerce alıkonulan haraç²⁵. Londra’da yayımlanan *Daily News* (Günlük Haberler) Gazetesi’nin muhabiri Augustus Perkes’in kardeşi Samuel Perkes²⁶ İngiltere Başbakanı Gladstone’a 1 Mayıs 1880’de Lârnaka’dan gönderdiği mektupta, on dört yıldan beri Kıbrıs’ta yaşamakta olduğunu; ada halkını ve ülkeyi iyi bildiğini yazıyor, şöyle diyor:

“Majeste Kraliçe Hükümeti adayı yönetmeye başlayalı beri, sakinler yararına pek az iş yapılmış olduğunu doğrulamaya hiç çekinmiyorum. Birçok paralar harcanmış, çeşitli plânlar uygulanmıştır; ama bu plânların başarı sağlayamamış olması herkesi şaşırıyor. Kesinlikle söz verilmiş olan yaşam ve mal güvenliği illerde ortadan kalkmış bulunuyor... Korsanlar sahilleri yağmalıyor; kiliseler sık sık talan ediliyor; hırsızlıklar birbirini izliyor; silâhli çeteler geceleyin köylere saldırarak savunmasız kadınları kaçırıyor. Son zamanlarda, adadaki kötü durumdan umutsuzluğa kapılan bir köyün tüm halkı, (Osmanlı) Padişahının daha gönençli ülkelerine göç etmiştir”.

²⁴ İbid.: *The Homeward Mail*, 21.11.1881.

²⁵ Haraçla ilgili ek bilgi için bkz. Hill: *History of Cyprus*, IV, s. 463; Sir Ronald Storrs: *Orientalions* (Yönelimler), Londra, 1937, s. 464; Elizabeth Monroe: *The Mediterranean in Politics* (Politikada Akdeniz), Londra, 1938, s. 50; McHenry: *The uneasy partnership on Cyprus*, s. 83 vd.; Osmanlı kamu (dış) borcu için bkz. S.R. Sonyel: *Minorities and the destruction of the Ottoman Empire* (Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Yıkımı), TTK, Ankara, 1993, s. 159, 238-9, 241, 269, 287, 314-5 ve 339.

²⁶ Daha önce Londra’da, *King’s College* (Kraliyet Koleji)’de öğrenci idi. Hindistan’da görev yaptıktan sonra Kıbrıs’a yerleşmiş; İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Lord Lyons aracılığıyla Bab-ı ali’den bir ferman alarak, adanın kuzey-doğu yöresinde Osmanlı yönetiminden arazi satın almış; Kıbrıs antikitelere büyük ilgi göstermişti.

24 Ağustos 1880 tarihli İngilizce *Daily News Gazetesi* de, "Kıbrıs'ın Yönetimi" başlıklı yazısında, Samuel'in görüşlerini doğruluyordu²⁷.

Uzun yıllar Kıbrıs'ın Trikomo (Yeni İskele) köyünde yaşamış bulunan bir İskoçya'lı'nın adada doğmuş olan ve birçok mallara sahip bulunan Fransız uyruklu karısı, 1881 yılı Nisanı'nda yöreyi ziyaret eden Yüksek komiser Biddulph'la görüşürken, ona, büyük bir kolera salgınının başlamış olduğu 1865 yılına dek Kıbrıs'ın daima gönenc içinde olduğunu; birçok yabancı uyrukların mal sahibi olarak adada yaşadıklarını; söz konusu yıl zarfında yabancılardan çoğunun öldüğünü veya adadan ayrıldığını; tek bir ailenin bile bu salgın hastalıktan kurtulamadığını ve o tarihten sonra adadaki gönencin azalmaya başladığını bildiriyordu. Anlaşılan, adadaki durum 1878 yılında en kötü düzeye düşmüş; çekirgelerle kuraklık her yanı sarımsı. Özellikle Kukla köyünün Türk sakinleri oldukça yoksul ve sefil bir durumda bulunuyorlardı²⁸.

"Enosis" kışkırtması ve Kıbrıs Türklerinin muhalefeti

Bu sırada, Kıbrıs Rumları arasındaki "enosis" kışkırtması gittikçe yayılmaya başlıyordu. Bunun üzerine, İngiltere'de erkte bulunan Liberal Parti'nin önderi William Ewart Gladstone, adaya bir anayasa vererek, kurulması tasarlanan Yasama Konseyi (Kavanin Meclisi) üyelerinin görelî (nispi) sisteme göre seçilmesini uygulamaya kalkıştı. Daha önce de İngilizler, 14 Eylül 1878'de bir Kraliyet Konseyi buyruğuyla (*Order-in-Council*)²⁹ bir yasama konseyi kurulacağını ve yüksek komiserin de buna üye olacağını; konseyin en az 4 ve en çok 8 ek üyeden oluşacağını; yarısının hükümet yetkilileri, öteki yarısının da sivil halktan meydana geleceğini belirtmişlerdi. Üyeleri hükümet atayacaktı. İlk konsey, 1 Türk ve 2 Rum olmak üzere 3 Kıbrıs'lı ve 3 İngiliz üyeden oluşuyordu.

Mart 1882'de uygulanan yeni anayasa gereğince Yasama Konseyi'nin üye sayısı, 1881 nüfus sayımına göre ayarlanıyordu. Yeni konsey 18 üyeden oluşacaktı. Bunun 12'si halkça seçilecek, geriye kalan 6'sı ise yetkililer arasından olmak üzere hükümetçe atanacaktı. Halk oyuyla seçilenlerin 9'u Rum, 3'ü

²⁷ CO 67/15: Samuel Perkes'ten William Ewart Gladstone'a yazı, Lárnaka, 1.5.1880; *Daily News Gazetesi*, Londra, 24.8.1880.

²⁸ *Accounts and Papers*, ZHC 1, 4375, 1881, C. 2930; Biddulph'dan Kimberley'e yazı, Lefkoşa, 12.4.1881.

²⁹ *London Gazette* (Londra Resmi Gazetesi), 1 Ekim 1878; *Times*, 2.10.1878.

Türk olacaktı³⁰. Rumlar, bu anayasadan memnun görünüyor, Türkler ise sızlanıyor; İngiliz ve Osmanlı katlarına başvuruyorlardı. Sömürgeler Bakanlığı'na 26 Mart'ta gönderdikleri dilekçede, Türk haklarının dikkate alınmasını diliyor, şöyle diyorlardı:

“Üç yüz yıldan çok Türk yönetiminde dinsel özgürlük ve adalet içinde Türklerce korunan ve çeşitli haklara sahip olan Rumlar, İngiliz yönetimi başlar başlamaz Türklerin duygularını kışkırtmaya ve bu dostluk havasını bozmaya başladılar. İngilizler anayasada ve yönetim örgütünde değişiklik yapıp yeni Kavanin Meclisi'ni (Yasama Konseyi'ni) kurarken adadaki otoritelerle işbirliği yapmadılar. Yeni yönetim örgütü, mecliste 3 Türk üyeye karşılık Rumlara 9 üyelik hakkı vermektedir. Oysaki, Türkiye'de Müslüman Türklerin büyük bir çoğunlukta bulunduğu kendi anavatanlarında Hıristiyanların idari meclislerde eşit sayıda üyeleri bulunmaktadır ve oy hakları vardır. Halbuki burada, Türklerin çoğunlukta buldukları Lefkoşa'da dahi Türkler, bu gidişle çoğunluk haklarını, Türkleri ezme ve Kıbrıs'ı bağımsızlığa kavuşturmak yolunda kullanacaklarını açıklamış bulunan Rumların insafına bırakılacaktır”.

Dilekçede, son olarak, eşit temsil ve oy esasına dayanan ilk yönetim sisteminin yeniden uygulanması; aksi durumda, Türklerin göç etmelerine izin verilmesi isteniyordu. Aynı dilekçede, Rum basınının, Türklere ezgi yapılması ve ihtilâl konularında Rum halkını kışkırttığı da ilgililerin dikkatine sunuluyordu. Bu dilekçe, Ashmead Bartlett adlı İngiliz milletvekilince Avam Kamarası'na tevdi ediliyordu³¹. Ancak, Kıbrıs Türklerinin bu şikâyetleri, hem Avam Kamarası'na yansıtıldığı, hem de Osmanlı hükümetine duyurulurak, Türk haklarının korunacağı yolunda İstanbul'dan güvence alındığı halde, İngilizlerce “kuru bir sözle, kibarca reddediliyordu”³².

Bunun üzerine, Kıbrıs Türk toplumunun önderleri, Yüksek Komiser Biddulph aracılığıyla İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'e 1882 yılı Nisanı'nda gönderdikleri yeni bir dilekçede, dünyanın her yanındaki Greklerin, kulüpler kurarak, fesat çıkarıcı mitingler düzenleyerek ve birlik ha-

³⁰ 30 Kasım 1881 tarihli Kraliyet Buyruğu (*Order-in-Council*).

³¹ *Hansard* (Parlamento Tutanakları), 30.3.1882.

³² Gazioğlu: *İngiliz İdaresinde Kıbrıs*, s. 50.

linde davranarak Yunanistan'ı yeniden diriltmeye çalıştıklarına dikkati çekiyor, şöyle diyorlardı:

“Dolayısıyla, (İngiliz yönetimince) Kıbrıs'a verilmesi önerilen oy verme hakkını dikkate almamız görünürde akılsızlık olacaktır; çünkü Kıbrıs'lı Rumların bu hakka dayanarak kendi birliklerini pekiştirip savaşımalarını daha da ilerleteceklerine ve sonuçta, her İngiliz'i adadan çıkartacaklarına inanıyoruz”.

Kıbrıs Türk toplumu, Rumların oybirliğiyle uyguladığı inatçı tutumun sonucu olarak, adada kurulacak olan konseylere (meclislere) üye sağlanmasında önerilen görelî (nispi) temsil sistemi altında kendi ulusal haklarının korunmasını büsbütün olanaksız olarak görüyordu. Bu topluma göre, Rumlar, panhelenizm ideasıyla o kadar sarhoş olmuşlardı ki, kürenin her yanında panhelenizmden başka birşey görmeyi istemiyorlardı ve başka bir yönetim sisteminde de asla memnun olmayacaklardı. Kıbrıs Türklerinin dilekçesi şöyle sürüyordu:

“Olay çıkarmak alışkanlığında olmayan Osmanlılar, İngiltere'nin, bu rahatsız halkın taleplerini kabullenmesini ve onlara, özveride bulunmasını görmekle pek üzülmedirler; oysaki onların (Rumların) kimilerinin, tüm İngiliz yetkililerine karşı yönelmiş oldukları inanılmayacak ve düşünemeyecek suçlamalardan ötürü cezalandırılmaları gerekiyor. Rum yurttaşlarımızın karakterinde uysallık ve ılımlılık yoktur. Sonuçta, her türlü özveride bulunarak, yönetimin dizginlerini, kesinlikle kendi ellerine geçirip öteki unsurları etkisiz bırakmak niyetinde olduklarını görmezlikten gelemeziz. Grekler o kadar küstahdırlar ki, dünyanın herhangi yanındaki bir toplum onların yönetiminde, can, mal veya onur güvenliğine sahip olamaz... Dolayısıyla, adanın yönetiminde Müslümanlara eşit temsil hakkı tanınmalıdır, çünkü Rumlar onlara karşı öç duyguları beslemektedirler. Eşit temsille ilgili bu dileğimizin dikkate alınmasını umud ederiz”³³.

Kıbrıs Türk önderlerin bu dilekçesini dikkatle izleyen Lord Kimberley, Yüksek Komiser Biddulph aracılığıyla 5 Mayıs'ta verdiği yanıtta onları yatış-

³³ *Accounts and Papers* (Parlamento Belgeleri), ZHC 1, 4465, 1882, C. 3384: Biddulph'dan Kimberley'e yazı, Lefkoşa, 21.4.1882, ilişikte, Müslüman toplumun ileri gelenlerinin 17.4.1882 tarihli dilekçesi.

turmaya çalışıyor; adadaki resmi görevlere Yasama Konseyi'nin değil, Kraliçe ile yüksek komiserin atamalar yapma hakkına sahip olacağını; yüksek yönetim katlarına Kıbrıs'lıların getirilmeyeceğini; mahkeme başkanlıklarına da Kıbrıs'lıların atanmayacağını bildiriyor; Kraliyet Konseyi buyruğu (*Order-in-Council*) yoluyla uygulanacak olan yasama gücünün ve anayasayı kaldırma veya değiştirme hakkının "Majeste Kraliçe"ye ait olmasının, Yasama Konseyi'ne verilecek olan yeni ayrıcalık haklarının kötüye kullanılmasını önleyeceğini vurguluyordu³⁴.

Kıbrıs Türklerinin ekonomik durumu

Kıbrıs'a ulaşır ulaşmaz İngilizleri kaygılandırmaya başlayan konulardan biri de adadaki köylü ve rençberlerin, özellikle Türk köylülerinin kötü ekonomik durumuydu. Bu durum yüzünden, yüksek faizle borç alan birçok köylü güç bir durumda kalıyorlardı. İngiliz yönetimi, tefeciliği kısıtlamak amacıyla, 1882 yılında bir yasa geçirek faiz oranını yüzde 9 olarak saptıyor; daha sonra bu konuda ek yasalar geçiriyor; ama birçok çiftçi topraklarını tefecilere kapıyorlardı³⁵. Böylece birçok Türk toprağı Rumların ve özellikle Kilise'nin eline geçmeye başlıyordu³⁶.

1885 ile 1888 yılları arasındaki dönemde Kıbrıs'ta korkunç bir kuraklık kaydediliyor; tarım ürünlerinde büyük bir kıtlık başlıyor; adanın hemen her yanında sefalet egemen oluyordu. 1886 yılı ilkbaharında, Yasama Konseyi'nin seçilmiş Rum üyelerinden G. Malikidis, "yoksulluk yüzünden Kıbrıs'lıların ada dışına göç edip etmedikleri" konusunda Konsey'de bir soru soruyordu. Bu soruyu yanıtlayan hükümet müsteşarı (*chief secretary*), yoksulluk nedeniyle çok sayıda Kıbrıs'lı rençberin ülkeden ayrıldıklarına dair herhangi bir söylentiyi yönetimin duymadığını; bu konuda yapılan soruşturmalardan, yönetimin, böyle bir göçün yapılmadığı sonucunu çıkardığını bildiriyor; şunları ekliyordu: "Baf ilçesine bağlı köylerin sakinlerinin, kimi mevsimlerde, iş aramak için karşıdaki Türk ülkesinde bulunan Antalya'ya gitmeleri ve geri dönmeleri olağandır. Dolayısıyla, 1885 yılında, mutlak olarak gidenlerden daha çok kişinin, toplam olarak belki 100 kişinin gitmiş ol-

³⁴ İbid.: Kimberley'den Biddulph'a yazı, Londra, 5.5.1882.

³⁵ B.J. Surridge: *A survey of rural life in Cyprus* (Kıbrıs'ta Kırsal Yaşamla İlgili Bir Araştırma), Lefkoşa, 1930.

³⁶ Sabahattin İsmail ve Ergin Birinci: *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre - Meclis-i Milli (1918), Milli Kongre (1931)*, Lefkoşa, Kasım 1987, s. 22.

ması olasıdır. Ama gidenlerin geri dönmeyeceklerine inanmak için herhangi bir neden yoktur”.

Bunun üzerine, yeni İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Bulwer, ilçe komiserlerine gönderdiği genelgede, onlardan bu konuda bilgi istiyordu. Lâr-naka komiseri buna verdiği yanıtta, kendi ilçesinden az sayıda ve belki birkaç kişinin Suriye ve Mısır'a göç ettiğini bildiriyordu. Baf ilçesi komiseri, yoksulluk ve borç yüzünden kimi kişilerin göç ettiklerini; ilçeye mensup kimi kişilerin çoğu kez Limasol ilçesinde iş bulduğunu; kimilerinin Antalya'ya gitmiş olmaları olasılığının var olduğunu; 1885 yılında hasadın oldukça kötü geçtiğini; Druşa köyü sakinleri arasında büyük sıkıntı olduğunu; onların kimilerinin Antalya'ya yerleştiğini ve oradaki durumlarının iyi olduğunu bildiriyordu³⁷.

Magosa Komiseri Arthur Young, 29 Mart 1887'de kaleme aldığı bir raporda, Dip Karpaz, Kornikebir (Büyük Konuk), Kritya (Kilit Kaya) ve Livatya (Balalan)'nın gıdasızlıktan sıkıntı çektiğini; Karpaz'daki durumun oldukça kötü olduğunu bildiriyor; 30 Mart'ta kaleme aldığı başka bir raporda ise, ilçe müdürünün demecine dayanarak durumun ciddiliğini yansıtıyordu. İlçe müdürüne göre, 1887'de kaydedilen sıkıntı, 1871'de kaydedilenden çok daha kötü idi. Bladanisyo (Balalan) köy komisyonunun 26 Mart'ta müdüre bildirdiğine göre, Korovya (Kuruova), Kaleburnu, Bladanisyo ve öteki köylere mensup 500 kadar kişi, yüksek komiserden ekmek istemek için Maraş'a doğru yürüyorlardı. Kendilerine ekmek verilmezse, Maraş'taki dükkânları yağmalayacaklardı. Kaleburnu'nda açlıktan zehirli bitkiler yiyen üç kişi yaşamını yitiriyordu. Karpaz köylüleri kendilerine yardım yapılıp yapılmayacağını öğrenmeyi; aksi durumda adadan ayrılmayı istiyorlardı³⁸.

Yüksek Komiser Bulwer, 1887 yılı Mayıs ayının başlarında Karpaz'a giderek büyük bir bölümünü geziyor ve şu tabloyla karşılaşıyordu: Dip Karpaz dışında, Galatya (Mehmetçik) ve Eptagomi (Yedi Konuk)'nin doğusunda bulunan tüm köyler, kuraklıktan büyük ölçüde sıkıntı çekiyordu. Yüksek komiserin gördüğü köyler arasında en kötü durumda olanlar, buğday ve arpa ürünlerinden yoksun bulunan Ay Simeon (Av Tepe), Korovya (Kuruova) ve Galinoborni (Kaleburnu) köyleri idi. Durumu en kötü olan köy Bladanisyo (Balalan) idi. Bu dört köyün sakinleri Türk'tü ve halk büyük

³⁷ CO 67/42: Bulwer'den Granville'e yazı, Trodos, 15.7.1882.

³⁸ Command (Kraliyet Buyruğu) 5523: Bulwer'den Holland'a yazı, Lefkoşa, 18.4.1887.

yoksulluk içindeydi³⁹. İngiliz yönetimi, sıkıntıyı gidermek için bu köylere mali yardımda bulunmak zorunda kalıyordu⁴⁰.

Durum o denli umutsuz bir kerteğe geliyordu ki, İstanbul'da yayımlanan ve Osmanlı yönetiminin yarı resmi organı olan *Tarık Gazetesi*, adadaki sosyal ve ekonomik durumla ilgili olarak 1 Mart 1888 günkü sayısında çıkan bir yazısında şu haberi veriyordu:

“Lefkoşa’da Aya Sofya Camii’nde bir miting düzenleyen Kıbrıs’ın Müslüman halkı, İngiliz yönetiminin kimi eylemlerinin ülkeye zararlı olduğuna dair İngiltere hükümetine şikâyetle bulunmak kararını almıştır. Aynı zamanda, Kıbrıs Müftüsü Asım Efendi yaptığı bir konuşmada, adada İngiliz işgali başlayalı beri, adanın sükûn ve gönencini sağlayıcı herhangi bir yararlı örgüt kurulmadığını; bu yüzden Müslüman halkın şikâyet seslerini yükseltmek zorunda kaldığını açıklıyordu. Kimi İngiliz yetkililer, ülkenin gelirini harcayan, bazı acayip projeler uygulamak dışında hiçbir şey yapmamışlardır. Kıbrıs’ta var olan okullar bile kapanmıştır. Müslüman ve Hıristiyan halk adadan göç etmeye başlamıştır”.

Gazete, İngiltere’yi adayı geliştireceği yerde ek vergilerle çöktürmeye çalışmakla suçluyordu⁴¹.

Yüksek Komiser Bulwer bile, Sömürgeler Bakanı Lord Knutsford’a 18 Şubat 1889’da gönderdiği yazıda, 1888’in bir “aksilik ve depresyon yılı” olduğunu kabulleniyor; uzun ve sürekli bir kuraklığı adanın her yanında kötü bir hasadın izlediğini ve halkın, hemen hemen tüm mallarını ve çeşitli eşyalarını “perişan edici oranda düşük fiyatlara” satmak zorunda kaldığını bildiriyordu⁴². Buna ek olarak, Kıbrıs Müftüsü Hacı Ali Rıfki Efendi’ye göre, 1892 yılı Ocak ayında birçok Kıbrıs’lı Türk, hükümet hizmetinde görev alamıyordu; ancak, Yüksek Komiser Sir Henry Bulwer, bu konuda yapılan sızlanmayı kabullenmiyordu⁴³.

³⁹ İbid.: Bulwer’den Holland’a yazı, Lefkoşa, 30.5.1887.

⁴⁰ İbid.: Sömürgeler Bakanlığı’ndan Bulwer’e yazı, Londra, 28.6.1887.

⁴¹ İbid.: Dışişleri Bakanlığı’ndan Sömürgeler Bakanlığı’na yazı, Londra, 19.3.1888, ilişikte, İngiliz Büyükelçisi William A. White’in 6.3.1888’de İstanbul’dan gönderdiği yazının sureti; ayr. bkz., *Tarık*, 1.3.1888.

⁴² *Accounts and Papers*, ZHC 1, 5150, 1889; Bulwer’den Knutsford’a yazı, Lefkoşa, 18.2.1889.

⁴³ CO 67/73/2493: Bulwer’den Knutsford’a yazı No. 24, Lefkoşa, 25.1.1892. Bu makaledeki Türkçe belgeler İngilizceden çevrilmiştir.

Kıbrıs Rumları yeniden kışkırtmalara başlıyor

İngilizlerce Kıbrıs'ta kurulmuş olan yönetim, ada Türklerini epeyi ihmal etmişti. Bunun bilincine varan Türkler arasında bir siyasal gruplaşma başlıyor; Osmanlı Kıraathanesi kuruluyordu. Bu bir kulüp ve lokal olup siyasi parti niteliğini taşıymıyordu. Tüzüğü ve kayıtlı üyeleri yoktu. Bir siyasal birlik niteliğindediydi. Adanın geleceği hakkında kaygılanmaya başlayan kimi Türk aydınlar, ne yapmaları gerektiğini düşünmek için Lefkoşa'da, Sarayönü Meydanı'nda bir araya geliyorlardı. Bu aydınlar, Türklerin savını savunmak için bir gazete çıkarmak kararını veriyor; 25 Aralık 1891'de *Zaman Gazetesi*'ni yayımlamaya başlıyorlardı. Gazetenin amaçlarından biri de İngiliz sömürgeciliğine karşı savaşmak ve "enosis"e karşı durmaktı. 22 Ağustos 1892'de *Yeni Zaman Gazetesi* yayımlanıyor; bu gazete, *Foni Tis Kipru* adlı Rum gazetesinin 10 Ocak 1893 sayısında başlatılan "enosis" kampanyasına karşılık veriyordu. 6 Mart 1893'te ilk sayısı yayımlanan *Kıbrıs Gazetesi* de "Kıraathane-i Osmaniye" tarafından çıkarılıyor; Rum basını ile savaşmayı; Türk kültürüne ve halkına hizmet etmeyi ve Jön Türklerin savına destek olmayı amaçlıyordu⁴⁴.

1895 yılı başlarında, İngiltere'nin Kıbrıs'ı Türkiye'ye iade edeceği yolunda çevrede söylentiler dolaşmaya başlayınca, Grekler ve Kıbrıs Rumları arasında kıyamet kopuyor; Rumlar, bu olasılığa karşı örgütlenerek kışkırtıcı davranışlarda bulunmaya başlıyorlardı. Bunun üzerine, Müftü Hacı Ali Rıfki Efendi başkanlığındaki bir Türk kurulu, 22 Nisan'da, o sırada İngiliz Yüksek Komiseri bulunan Sir Walter Sendall'ı görmeye gidiyor; müftü, Kıbrıs Rum önderlerinden olan ve Yasama Konseyi üyesi bulunan Ahilleas Liasidis'in ilçeleri gezerek köylüleri kışkırttığını ve Kıbrıs'ın Türkiye'ye iade edilmemesini; eğer İngilizler Kıbrıs'tan vazgeçeceklerse, adanın Yunanistan'a verilmesini öneren bir dilekçeye imza topladığını bildiriyor, şöyle diyor:

"Bu saçmadır ve zeki kişiler buna pek kulak asmayacaklardır; ancak, 28 Nisan Pazar günü bir miting düzenleniyor ve bu konu muhtemelen kargaşalıklara yol açacaktır. Hıristiyan öğretmenlerden birisi bir şarkı bestelemiştir. Alenen okunan bu şarkının her dizesi şöyle sona eriyor: 'Türkleri ince bir kılıçla öldürerek öcümüzü alalım'. Hıristiyanlar Müslüman kadınlara ve Türk ileri

⁴⁴ Cemalettin Ünlü: *Kıbrıs'ta Basın Olayı, 1878-1981*, tarihsiz, s. 18-9.

gelenlerine hakaret ediyor ve 'Bum, bum' diye haykırarak onların vurulacaklarını ima ediyorlar”.

Sözlerini sürdüren müftü, Türklerin barış içinde yaşamayı istediklerini, ama bu gibi sözlere karşı tepki gösterebilecek, okuma yazma bilmeyen Müslümanlar bulunduğunu ve durumun olaylar çıkmasına yol açması ihtimali gözönünde tutularak, yüksek komiserin bunları önlemesi dileğinde bulunuyor; Limasol yolu üzerindeki Dohni köyünde son günlerde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında olaylar çıktığını ve bunların iki toplum arasında yaratmış olduğu kötü duyguların her iki dinin kadınlarına kadar yayıldığını; kadınların birbirlerine hakaret ettiklerini ve “soylar arası duyguların şahlanmış olduğunu” anlatmaya çalışıyordu.

Türk kurulu üyelerinden Hacı Mehmet Raif Efendi de söze karışarak, 20 Nisan'da kendi evinde kitap okurken, evinin önünden geçmekte olan Müslüman okul öğrencilerinin yüksek sesle bağırarak el işaretleri yaptıklarına tanık olduğunu bildiriyordu. Anlaşılan, kimi Hıristiyan erkek çocuklar, bir Müslüman okulunu taşa tutmuşlar; Müslüman çocuklar da onları cezalandırmak için dışarıya fırlamışlardı. Müslüman okul öğretmeni, çocukların sinirlendiklerini ve kendi denetiminden çıktıklarını, ama sonuçta onları okula dönmeye inandırdığını söylemişti.

Son olarak müftü, yüksek komisere şunları belirtiyordu:

“İngiltere Kıbrıs'ı Türkiye'ye iade ederse, bu, ada sakinlerini değil, her iki hükümeti ilgilendiren bir konudur. Türkiye, İngiltere'nin aday işgalini kabullenirken sakinlere danışmamıştı. Sonra, Rumlar birçok yerlerde Türkleri 'köpekler ve maymunlar' olarak adlandırıyorlar; ama Müslümanlar buna karşılık vermiyorlar. Lârnaka'da polise saldırılmıştır.”

Müftünün bu konuşmasından sonra yüksek komiser, söylenenlerin gerektiği gibi dikkate alınacağına dair söz ve barışın bozulmasına izin verilmeyeceği yolunda Türk kuruluna güvence veriyordu⁴⁵.

Öte yandan, Sömürgeler Bakanı Lord Ripon, Yüksek Komiser Sendall'a 24 Nisan'da şu telyazısını gönderiyordu:

⁴⁵ CO 67/91/7681: sir Walter Sendall'dan Lord Ripon'a gizli yazı, Kıbrıs, 23.4.1895; ayr. bkz. H.D. Purcell: Cyprus (Kıbrıs), Londra, 1969, s. 238.

“Majeste Kraliçe Yönetimi’nin, Kıbrıs’ı 1878 İngiliz-Türk Sözleşmesi gereğince yönetmekten vazgeçmek niyetinde olmadığını ve vazgeçmeyeceğini söylemekte özgürsünüz”.

Bakan, ayrıca, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı için adadan Gladstone’a gönderilmiş olan telyazılarına, onun 1881’de vermiş olduğu şu yanıtı da anımsatıyordu:

“Majeste Kraliçe Yönetimi, Kıbrıs’ın mutluluğunu istemekle birlikte, bu ülke (İngiltere) tarafından Bab-ı ali’yle yapılmış olan bir sözleşme gereğince, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir bölümü olarak yönetilmekte olduğunu; dolayısıyla, o sözleşmeyi bozucu önerilerin tartışılmayacağını ada sakinlerine anımsatmayı diler”.

Sömürgeler Bakanı Lord Ripon telyazısına şöyle son veriyordu: "Bu görüşler, Majeste Kraliçe Yönetimi’nin şimdiki görüşlerini yansıtmaktadır"⁴⁶.

Rum taşkınlıklarından etkilenen *Kıbrıs* adlı Türkçe gazete, 15 Nisan 1895 tarihli sayısında, "Karınca kanatlanınca sonu yakın olur" başlığı altında yayımladığı yazıda, Kıbrıs’ta kaydedilmekte olan olaylara önem verilmezse, ileride büyük bir kaygıya neden olacaklarını; yüzyıllar boyunca Osmanlıların koruyuculuğu altında yaşayarak iyilik ve erdem görmüş olan Hıristiyanların, adadaki yönetim yavaşca ve nedensiz olarak değişeli beri, dil ve tutumlarını değiştirerek acayip ve şaşkırtıcı davranışlarda bulunmaya başladıklarını vurguluyor, şöyle diyor:

“Hükümetin ilgisizliğiyle duygusuzluğu ve Müslümanların sabırla ılımlılığı sürdükçe, her fırsattan yararlanan Hıristiyan yurttaşlarımız, Müslümanları aşağılayıcı gösterilerden vazgeçmeyeceklerdir. Bu gösterilerde o kadar aşırı gidiyorlar ki, ibadet yerlerinde, mitinglerinde ve sokaklarda, hiçbir vicdanın kabullenemeyeceği ve büyük kaygı ve öfke yaratan konuşmalar yapıyorlar... Osmanlıların uyduklarını sananların miyopluluğuna şaşarız”.

Gazete, bu kıskırtmayı seyreden ama önlem almayan yönetimi eleştiriyor ve Müslümanları, gözlerini açık tutma, ama yasayı kendi ellerine almama yolunda uyarıyordu⁴⁷.

⁴⁶ CO 67/91/8532: Sendall’dan Ripon’a yazı No. 95, Lefkoşa, 6.5.1895; ayr. bkz. *Cyprus Gazette* (Kıbrıs Resmi Gazetesi), No. 474, 26:4, 1895.

⁴⁷ CO 67/91/7681: *Kıbrıs* adlı gazete, No. 136, 15.4.1895.

Lefkoşa ilçe mahkemesi başkanı M.B. Seager'in 17 Nisan 1895'te müstehşara (*chief secretary*) göndermiş olduğu gizli rapordan öğrendiğimize göre, Yunanistan'ın bağımsızlığının yıldönümü dolayısıyla Rumların geceleyin Lefkoşa'da düzenlemiş oldukları fener alayı yüzünden iki toplum arasında düşmanca duygular husule gelmişti. Bu fener alayı, sakinlerinin çoğunluğu Türk olan Tahtelkale (Tahtakale) semtinden geçiyordu. Çoğunluğu öğrencilerin oluşturduğu Rumlar bu semtten geçerken, "nefret edilen Müslümanları boğazlayalım" şarkıları söylüyor; Türklerin duygularını incitiyor ve onları kaygılandırıyorlardı. Bu arada Türkler, bu olayı incelemek, tehlikeyi ortadan kaldırmak ve etkili kişilerce alınan önlemleri tartışmak amacıyla bir miting düzenliyorlardı. Seager raporunu bitirirken, hükümeti, ivedilikle davranarak, Türklerle Rumlar arasında "dinsel bir çatışma çıkmasını önlemek" hususunda uyarıyordu⁴⁸.

Müftü Ali Rıfki Efendi de, Sömürgeler Bakanı'na 5 Mayıs'ta gönderdiği bir yazıda, bakanın dikkatini durumun tehlikelerine çekiyor; Müslüman toplumun son 17 yıldan beri İngiliz yönetimi altında birçok sıkıntı ve güçlüklerle uğratıldığını ve "memnuniyet verici olmayan birçok olaylara maruz bırakıldığını"; adada uygulanan "aşırı özgürlüğün", nüfusu başka bir kalıba soktuğunu; Hıristiyan nüfusu, birçok "sağlıksız düşüncelere" sahip olmaya kışkırttığını; terbiye ve geleneklerde sanki bir devrim yapılmak istendiğini; Müslüman halkın, Hıristiyan toplumun tüm "saldırgan ve haksızca davranış ve gösterilerine sabır ve kararlılıkla karşılık verdiğini" ve yerel hükümetin bu konuda harekete geçerek önlemler almasını umud ettiğini bildiriyordu.

Yazısını sürdüren müftü, hakaret ve tehditlere maruz kalan Müslümanların, karşılaşmakta oldukları birçok olaydan kaygılanarak umutsuzluğa düştiklerini vurguluyor; "enosis" akımına da değinerek, sürekli kışkırtma sonucunda atak davranışlarda bulunan Rumların, bu akımın sihirine kapılarak, Müslümanların duygularına ve Osmanlı ulusal haklarına karşı eylemlerde bulunup gösteriler yaptıklarını; iyiyi kötüden ayıramayan binlerce köylüyle "kaba" kişilerin, 28 Nisan Pazar günü, adanın başkenti Lefkoşa'da ve öteki illerin başlıca kentlerinde düzenlenen mitinglere çağrıldıklarını; hükümet servisinde çalışan Rum yetkililerin de katılmış oldukları bu toplantılarda, adanın Yunanistan'a ilhakının özellikle talep edildiğini, bu olayın, Müslüman toplumu kışkırtarak o toplum arasında heyecan yarattığını ekliyor ve

⁴⁸ Ibid.: M.B. Seager'in gizli raporu, Lefkoşa, 17.4.1895.

kamu sükûnu ve güvenliğine zararlı olan bu mitingleri önlemediği için hükümeti eleştiriyordu.

Müftü Ali Rıfku Efendi'nin görüşünce Müslüman toplum, İngiliz hükümetine emanet edilmişti ve bu toplumun güvenliğine, saygınlığına ve göncine her bakımdan büyük önem verilmeliydi. Gerçekte Müslümanlar savsanarak dikkate alınmamış; Hıristiyan topluma ise, kendi arzularını öne sürmek, projelerini açıkça belirtmek ve önyargıya dayalı amaçlarını daima gerçekleştirmek özgürlüğü verilmişti. İngiliz yönetimi, adayı bırakırsa, Kıbrıs'ın yasal sahibi Osmanlı yönetimine iadesi doğal olduğu halde, Hıristiyan toplumun adanın Yunanistan'a ilhakını talep etmesine karşı çıkan müftü, hükümeti, Hıristiyanların bu denli gösteri ve davranışlarına bundan böyle izin vermemeye ve böylece, çıkması olası bir ayaklanmayı önlemeye çağırıyordu.

Müftü'ye Yüksek Komiser Sendall aracılığıyla 14 Haziran'da yanıt veren Sömürgeler Bakanı, İngiltere'de toplanma ve söz söyleme özgürlüğüne dayanan bir gelenek olduğunu ve ancak yerel yetkililerin kanısınca barış ve sükûna karşı bir tehlike meydana gelirse duruma karışabileceklerini anımsatıyor, Müftü'ye şu güvenceyi veriyordu: "Majeste Kraliçe Hükümeti, Kıbrıs'ın Müslüman sakinlerinin sivil ve kişisel haklarının korunmasını daima sağlayacaktır"⁴⁹.

Buna karşın o denli bunalımlı bir durum meydana geliyordu ki, Osmanlı Dışişleri Bakanı Sait Paşa, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'yi, Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir Walter Sendall'ın dikkatini adadaki Müslüman sakinlerin tehlikeli durumuna çekmeye çağırıyordu. Sait Paşa'ya göre, Bab-ı ali, adada büyük ölçüde taşkınlık ve heyecan olduğunu hem Müslüman sakinlerden ve hem de Rum/Grek basınından öğrenmiş bulunuyordu. Müslüman sakinler, Hıristiyanların kendilerine karşı oldukça tehdit edici bir tutum izlemelerinden; kendilerine aşağılayıcı sözler söylemelerinden sızlanıyor ve Rumların kendilerine saldırımları olasılığından kaygılanıyorlardı. Yine Sait Paşa'nın öğrendiğine göre, bu olayların sonucu olarak birçok Müslüman adadan ayrılmak zorunda kalıyordu. Sendall, Sait Paşa'ya verdiği yanıtta, son günlerde adanın Hıristiyan ve Müslüman sakinleri arasında epeyi siyasal gerginlik olmakla birlikte, adanın herhangi bir ye-

⁴⁹ CO 67/91/8546: Kıbrıs Müftüsü Ali Rıfku'dan Sömürge müsteşarına yazı, Lefkoşa, 5.5.1895.

rinde, iki "soy" arasında ciddi bir çarpışma çıkacağı yolundaki kaygıları haklı gösterecek herhangi bir olay kaydedilmediğine dair Sait Paşa'ya güvence vermeye çalışıyor; hükümetin, "toplumun her mensubunu, sivil haklarını ve özgürlüklerini kullanmada kesinlikle korumaya hazır olduğunu" bildiriyordu⁵⁰.

Evkaf ve eğitim sorunları yine sahnede

Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminin, adadaki Rumların taşkınlıklarına son vermemesinden düş kırıklığına uğrayan Kıbrıs Türk toplumunun önderleri, "enosis" kışkırtması yatışınca, Evkaf sorununu yeniden ele alıyor; Sömürgeleler Bakanı Joseph Chamberlain'e 29 Mart 1896'da gönderdikleri bir dilekçede, İngiliz işgalinden bu yana Evkaf Dairesi'nin kötüce yönetildiğini belirtiyor; Evkaf'ın, kadı ve müftü başkanlığında, Müslüman toplumunca seçilecek sekiz kişilik bir encümenle yönetilmesini öneriyorlardı⁵¹; ama bu önerilerinde onlara cesaret verilmiyordu.

Öte yandan, ilkokullar, 1881'de verilen bir buyrukla yerel yönetimin denetimi altına girmişlerdi⁵². 1900 yılında, Yasama Konseyi'nin Müslüman üyelerinden Derviş Paşa, Lefkoşa'daki Müslüman İdadi Okulu'nun hükümet denetiminden alınarak bir komisyonun denetimine verilmesini öngören bir önerge taslağını Konsey'e sunuyor; öteki Müslüman üye Hacı Hafız Efendi tarafından da destekleniyordu. Hükümeti güç durumda bırakmayı isteyen Rum seçilmiş üyelerinin de desteğiyle öneri geçiriliyor; ama hükümet bunu kabul etmiyordu⁵³.

1905 yılında geçirilen eğitim yasasıyla özerk yönetim sistemi getiriliyor ve halkın, öğretmenlerini atamasına ve okullarını yönetmesine yetki veriliyordu. Bu sistem 1920 yılına kadar sürüyor; 1920'de yerel yönetim, okulları devralıyordu. 1932'de hükümet, ekonomik bunalım özürüyle 296 Türk ilkokulunun birçoğunu kapatacak ve 370 öğretmenin görevine son verecektir. Halil Fikret Alasya'ya göre İngilizler halkı cahil tutmak istiyorlardı⁵⁴.

⁵⁰ CO 67/92/9524: Sendall'dan Ripon'a yazı, No. 138, Kıbrıs, 21.5.1895, ilişkide, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin gönderdiği yazının sureti, tarih: 9.5.1895.

⁵¹ CO 67/99/12830: Sendall'dan Joseph Chamberlain'e yazı, No. 126, Lefkoşa, 30.5.1896, ilişkide, Kıbrıs Müftüsü ve öteki Müslüman soylularca gönderilen 16.5.1896 tarihli dilekçenin sureti.

⁵² Storrs, op. cit., s. 142.

⁵³ CO 67/124/28325: Haynes Smith'den Chamberlain'e yazı, No. 194, Trodos, 18.8.1900.

⁵⁴ Halil Fikret Alasya: *Maarif İşleri*, 1969, s. 155.

“Enosis” kışkırtması sürüyor

Yirminci yüzyıl yaklaşırken, Yunanistan’dan Kıbrıs’a gelip yerleşen Greklerin sayısı gittikçe kabarıyor; Kıbrıs Rumları arasındaki “*enosis*” kışkırtması sürüp gidiyordu. Rumlara, bu kışkırtmalarında İngiliz Liberal Parti’si önderi George Ewart Gladstone yardımcı oluyor; Westminster Dükü’ne 13 Mart 1896’da gönderdiği yazıda, “uzun süren yaşamım sona ermeden önce, o Helen adasının (Kıbrıs’ın) halkının, dostça yapılacak bir anlaşmayla, Yunanistan Kırallığı’ndaki kardeşleriyle organik olarak birleşmelerinden memnunnluk duyacağım” diyordu⁵⁵.

Dört yıl sonra (1898’de), Yeoryios Frankudis adlı Kıbrıs’lı bir Rum, “Girit’te vukubulan isyanı Kıbrıs’ta da yenilemek amacıyla”, Atina’da, “Kıbrıs Yurtseverler Derneği”ni kuruyordu⁵⁶. Girit’in dört güçlü devletçe Osmanlı yönetiminden alınarak, bir Yunan yüksek komiserinin yönetimine verildiği ve bundan böyle Türkiye’ye haraç ödemeyeceğine dair 1898 yılı Aralık ayında Kıbrıs’ta yayılmaya başlayan haberler Rumları coşturuyordu. Rum Ortodoks Kilisesi’nin öncülüğüyle adanın her yanında gösteriler yapılıyor; Kıbrıs Türk toplumu bu gösterilere epeyi içerliyordu⁵⁷. Bu arada Rumlar her fırsattan yararlanarak “*enosis*” propagandalarını sürdürüyor; 1899 yılı Mayıs ayında Limasol’da yapılan “Olimpiyat Oyunları” büsbütün bir propaganda aracı biçimine getiriliyor; her yanda Yunan bayrakları göze çarpıyor; Kıbrıs’taki Yunan Konsolosu Filimon’un adı da bu taşkınlıklara karıştırılıyordu. Öte yandan Kıbrıs Türkleri yapılan bu tahrikler önünde soğukkanlılıklarını korumaya çalışıyorlardı.

Girne’deki İngiliz Komiseri T.J. Chamberlaine’nin 14 Nisan 1899’da ada müsteşarına gönderdiği yazıdan öğrendiğimize göre, bir süre önce Atina’da kurulmuş olan “Yurtseverler Birliği”ni” Kıbrıs’ta da kurarak “*enosis*” propagandası yapmak için çalışmalarda bulunuluyordu. Bu birliğin amacı ve örgütü hakkında 26 Kasım 1898 tarihli Rumca *Salpinks* Gazetesi’nde bilgi veriliyordu. Kıbrıs’ın tüm kasaba ve köylerinde örgütün şubeleri kurulacak; buna zengin ve fakir, küçük ve büyük, herkes üye olacaktı. Örgütün amacı

⁵⁵ Reddaway, op. cit., s. 10.

⁵⁶ Hill, IV, op. cit., s. 504.

⁵⁷ CO 67/114/619: Haynes Smith’den Chamberlain’e gizli yazı, Lefkoşa, 27.12.1898; McHenry, op. cit., s. 28.

kısaca şöyle idi: “İyonya Adaları, Tesalya ve Girit’ten sonra sıra şimdi Kıbrıs’tadır”⁵⁸.

Rum okulları ve “enosis” propagandası

Yunan propagandası Kıbrıs Rum okullarına da yayılıyordu. O sırada Yüksek Komiser bulunan Haynes Smith’in Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain’e 4 Ağustos 1900’de bildirdiğine göre, adadaki tüm Rum eğitim sistemi, Yunan propagandası için bir örgüt olarak kullanılıyordu. Rum ilkokullarının öğretmenleri, “Yımnasiyon” olarak bilinen Lefkoşa’daki Rum lisesi ve öteki liselerde eğitiliyor ve Rum öğrencilerin kafaları “enosis” amacını kökleştirmeye inandırılıyordu. Öte yandan kentlerdeki Rum toplulukları arasında birçok siyasal kışkırtıcılar ve bunların arasında da, Yunanistan’dan gelmiş hukukçular vardı⁵⁹.

İngiliz eğitim müfettişi F.D. Newham’ın 4 Ağustos 1902 tarihli ve “ilkokullarda Helen propagandası” başlıklı raporundan öğrendiğimize göre, her Rum okulunda Yunan bayrağı veya mavi-beyaz renkli şeritler göze çarpıyordu. Duvarlarda Yunan kahramanlarının veya kral ailesinin fotoğrafları asılıydı. Ders olarak okutulan tek tarih ve coğrafya, modern Yunanistan’ın tarihi ve coğrafyasıydı. Okullarda daima Yunanistan’ın büyük bir haritası bulunuyordu. Okul kitaplarında, Yunan (Helen) halkını yücelten seçmeler yer alıyordu; oysaki Newham’a bakılacak olursa, bu gibi kitaplar, kendi adalarından başka birşeyi bilmeyen köylü çocuklar için hiç de uygun değildi. Okullarda Türkler aleyhinde “yurtsever savaş şarkıları”; kleftlere ait haydut türküleri, dini ve vatani duyguları kamçılayıcı Yunanistan’la ilgili marşlar ve Yunan ulusal marşı okunuyordu. Okulların müfredat programına Helenizm propagandası büsbütün egemen olmuştu. Birçok öğretmen köylerde tartışmalara ve partizanlığa neden oluyor; öğretmen olarak görevlerini çocukların yararına kullanmıyor; köylülerin dikkatini üzerlerine çekmekte kullanıyorlardı. Son olarak Newham şöyle diyordu: “Enosis için en yüksek sesle bağırın, en gerçek yurtsever oluyor ve birçok yandaş kazanıyor... Sonuç: Rum okulları gerçekten enosis propagandasında araç olarak kullanılıyor”⁶⁰.

⁵⁸ CO 67/119/20095: Haynes Smith’den Chamberlain’e gizli yazı, Trodos, 19.7.1899.

⁵⁹ CO 67/124/26615: Haynes Smith’den Chamberlain’e gizli yazı, Trodos, 4.8.1900.

⁶⁰ CO 67/132/38538: Haynes Smith’den Chamberlain’e gizli yazı, Trodos, 30.8.1902, ilisikte, okul müfettişi F.D. Newham’ın 4.8.1902 tarihli ve “İlkokullarda Helen propagandası” başlıklı raporu.

Kıbrıs Rumları arasındaki kışkırtma 1901 yılı Kasım ayında gittikçe yayılıyordu. Yüksek komiser buna ilişkin olarak kaleme aldığı raporda, "dış ülkelere gelen profesyonel kışkırtıcılar, kaygı verici bir unsur biçimine gelmişlerdir" diyordu. Yunan uyruklu olan ve Yasama Konseyi'ne seçilmiş bulunan Lárnaka'lı M. Zannettos, Gladstone'un, Yunanistan'a ilhakı sağlamak için Rum halkına bir anayasa verdiği iddiasında bulunuyor; *Evagoras* adlı panhe-lenizm yandaşı gazete ise, 24 Ekim 1901 tarihli sayısında, "istibdat ve ikiyüzlülük" başlığı altında yayımladığı bir yazıda, Türklere hakaretler yağdırmakla birlikte İngilizleri hedef alıyor; şöyle diyordu:

"Kabalığına ve keyfilğine karşın, Türk istibdadı, aldatıcı ikiyüzlükten yoksundu. Çürük yönetiminin mali gereksinimlerini ve bayağı arsızlığını tatmin edince, uyruk soylara, kendi emeklerinin ve zekâlarının ürünlerini tatmak fırsatını verdi; onların dinlerine, dillerine veya milliyetlerine tuzak kurmayı asla düşünmedi. Ne kadar acayıptır ki, Türk istibdadı, tüm yırtıcılığına ve mutlakiyetine karşın, dine, dile ve milliyete saygı gösterdi; boyunduruk altındaki milletleri durgun, ama el sürülmemiş olarak korudu ve bugün İngilizlerin ikiyüzlü istibdatlarında olanın aksine, onları, güç kullanarak imha etmeyi veya onlara zarar vermeyi asla düşünmedi.

Büyük Britanya, sahte bir sözleşme ve daha sahte bir tinsel baskıyla, Asya'daki Türk ülkelerini Rusya'ya karşı koruyacağı iddiasıyla, Kıbrıs'ı Türkiye'den koparıp aldı ve böylece, herhangi bir Hıristiyan devletin, Doğu'da İslâm'ın zararına egemen olup yayılmasını önlemek, amacıyla, İslâm'ın koruyucusu rolüne büründü. Bunu yaparken de, Kıbrıs halkına, Frenklerin, Venediklilerin, Arapların ve Türklerin yönetimlerinde olduğundan da kötü bir keski (kader) hazırladı... Oysaki Türk istibdadı, Ortodoks Kilisesi'ne ve ülkele- rindeki öteki tüm Hıristiyan toplumlara birçok ayrıcalık hakları vermişti; şöyle ki, bunun sonucu olarak devlet içinde devlet kurulmuş ve boyunduruk altındaki milletler, hiç incinmeden ve çoğu kez el sürülmemiş olarak kendi kendilerini koruyabilmişlerdir"⁶¹.

Gazetenin yazısı burada sona eriyordu.

⁶¹ CO 67/128/45019: Haynes Simth'den Chamberlain'e gizli yazı, Lefkoşa, 28.11.1901; ayr. bkz. CO 883/6, *Evagoras*, 24.10.1901.

Bu sırada Kıbrıs Türk önderleri, "enosis" kışkırtmasından yine kaygılanmaya başlıyorlardı. Müftü Vekili Mehmet Tayyip'in başkanlığındaki bir Türk kurulu, Sömürgeler Bakanı'na 1902 yılı Haziran ayında gönderdikleri yazıda, adanın Yunanistan'a ilhakına veya ada yönetiminde değişiklik yapılmasına yönelik olarak Kıbrıs Hıristiyan toplumunun eylemlerine Müslüman toplumun karşı çıktığını, çünkü bu eylemlerin onların imhasına yol açacağını bildiriyor; İngiliz yönetimi adayı bırakmak gerektiğine inanıyorsa, "adalet adına", Müslümanların mallarını, yaşam ve saygınlıklarını korumak için, adanın, yasal sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu'na iade edilmesini istiyorlardı⁶².

Yasama Konseyi'nin eski Türk üyelerinden biri olan Ahmet Raşit de, Sömürgeler Bakanı'na yüksek komiser aracılığıyla 22 Haziran 1902'de gönderdiği dilekçede aynı görüşleri yansıtır, şunları ekliyordu:

"Kıbrıs, henüz uygar olmayan, adaletsiz bir yönetime ilhak edilirse, o yönetim, Rumların zulmedici tutumlarını daha da kötüleştirecek ve bu da Müslüman sakinlerin imhasına yol açacaktır. Barışçı halkı vahşi hayvanların eline teslim ederek onları mahvetmek ve ortadan kaldırmak, adalet ve merhametiyle, çok iyi bilinen İngiltere'nin ünlü hükümetinden asla beklenmez. İngiliz hükümetinin görüşünce, adadan vazgeçmek kesinlikle gerekiyorsa, Müslümanların yaşam, mal ve saygınlığını korumak amacıyla Kıbrıs, Osmanlı hükümetine iade edilmelidir"⁶³.

Ahmet Raşit, yüksek komisere 30 Haziran'da gönderdiği ikinci bir yazıda, onu, "Kıbrıs'ın yönetiminin Yunanistan'a bırakılacağı veya adada özerklik kurulacağı yolundaki söylentiler yüzünden, Müslüman sakinler arasında başgösteren kaygı ve kışkırtmayı yatıştırmaya" çağırıyordu⁶⁴.

Baf ve Magosa ilçelerindeki Türk önderler de, Sömürgeler Bakanı'na gönderdikleri telyazılarında, Türk halkın, Kıbrıs'ın Yunanistan'ı devredilmesini kabullenmediğini; ada "uygar ve adil olmayan bir yönetime devredilirse, Kıbrıs Rumlarının iyi bilinen kötü eylemlerinin artacağını ve bunu, Müslümanların mahvının izleyeceğini" vurguluyor, şöyle diyorlardı:

⁶² CO 67/131/28571: Müftü Vekili Mehmet Tayyip'ten Sömürgeler Bakanına yazı, Lefkoşa, Haziran 1902.

⁶³ CO 67/133/25091: Ahmet Raşit'ten Sömürgeler Bakanına yazı, Lefkoşa, 22.6.1902; Hill, IV, op. cit., s. 510; McHenry, op. cit., s. 28.

⁶⁴ CO 67/133/26361: Ahmet Raşit'ten Sömürgeler Bakanına yazı, Lefkoşa, 30.6.1902.

“İngiltere gibi adil bir hükümetin, yasalara uyan bir halkı, vahşilerden oluşan bir ulusa bırakmayacağını umud ederiz. Kıbrıs’ın başka bir ulusa devredilmesini gerekli görüyorsanız, ada, üzerindeki hakkı tartışma konusu olmayan Türkiye’ye iade edilmeli ve böylece saygınlığımız korunmalıdır”.⁶⁵.

Yasama Konseyi’ndeki Rum oyunları

1903 yılında Rumlar, “*enosis*” propaganda ve kışkırtmalarını saldırgan bir biçimde sürdürüyorlardı. Yüksek Komiser Haynes Smith’in Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain’e 12 Mayıs 1903’te bildirdiğine göre, Kıbrıs Rumlarını bu davranışlarında Yunan yönetimi yüreklendiriyordu. Öte yandan Kıbrıs Türkleri, Rumların bu taşkınlıklarına seyirci kalmıyor; karşılık veriyorlardı. Bir yıl önce Rumlar bardağı taşırmaya başlayınca, Lefkoşa’nın semtlerinden birinde 680 kadar Türk, bıçak ve kamalarla silâhlanarak, Rumların saldırıya geçmeleri olasılığına karşı hazırlanmaya başlamıştı.

1902 yılı yazında ise, iki toplum arasında su hakları konusunda çıkan anlaşmazlık, “soylar arası” bir sorun biçimine gelerek silâhlı bir çatışmaya neden olmak tehlikesi yarattığından, yüksek komiser, adadaki askeri güçleri on gün silâh altında ve hazır durumda tutması için İngiliz komutana emir vermeye zorlanmıştı. Yüksek komiserine göre, her iki yan da silâhlı olduğu için oldukça ciddi olaylar çıkabilirdi. Rumlar, Türkleri o kadar kışkırtıyorlardı ki, Türkler soğukkanlılıklarını yitirerek yasa dışı davranışlarda bulunmaya zorlanıyorlardı. Yüksek komiserin görüşünce, Rumlara, Türkleri bu biçimde kışkırtma izni verilmemeliydi⁶⁶.

1903 yılı yazında, Yasama Konseyi’ndeki üç Müslüman üyeden birinin geçici olarak yokluğundan yararlanan Rum üyeler, resmi üyelerin oylarına karşıt olarak oy çoğunluğuyla almış oldukları bir kararla “*enosis*” dileğini, tüm Kıbrıs halkının dileğiymiş gibi göstererek, yüksek komiserin yapmış olduğu konuşmaya Konsey’ce verilen yanıtı içermeyi başarıyorlardı. Böylece, “*enosis*” sözcüğünü içeren demeç, kamu ve basın tarafından, Yasama Konseyi’nin ve genellikle Kıbrıs halkının dileğiymiş gibi gösteriliyor; Girit’in Yunanistan’a ilhakını öngören ve Girit’te kabul edilmiş olan bir önergeye benzetiliyordu. Gazetelerde açıklandığına göre, Girit meclisindeki bir Müslü-

⁶⁵ CO 67/133/25084: Baf Müslüman önderlerinden Sömürgeler Bakanına yazı, 22.6.1902.

⁶⁶ Hill, IV, op. cit., s. 510; McHenry, op. cit., s. 28.

man, söz konusu önergeyi protesto etmeye kalkışınca, meclisin Rum üyelerinin saldırılarına uğruyordu.

Yasama Konseyi'ndeki bu olay, Kıbrıs Türk toplumunu epeyi öfkeliyordu. Olay günü Konsey'de bulunmayan Türk üye, daha sonra Konsey'e sunduğu bir önerge tasarısında, kendi toplumunun görüşlerini yansıtarak, "adadaki tüm Müslüman nüfusun, Yasama Konseyi'nde oy çoğunluğuyla kabul edilen önergeye tüm gücüyle karşı olduğunu ve İngiliz yönetiminin adayı bırakması gerekli olursa, Kıbrıs'ın, yasal sahibi Osmanlı yönetimine iade edilmesi gerektiğini" vurguluyordu. Yasama Konseyi bu önerge tasarısını 6 Temmuz akşamı görüşeceği için, Konsey'in tüm Rum üyeleri kendi örgütlerini hemen harekete geçiriyorlardı. O gece saat 20'de Limasol'da bir miting düzenleniyor ve kilise çanları çalınıyordu. Yine o gece Rumlarca Ay Yanni günü kutlanıyordu; dolayısıyla her yanda şenlik meşaleleri yakılmıştı. Kentin birçok sakinleri büyük bir yangın çıktığını sanarak kaygılanıyor; Türk toplumu, kadınlarını ve çocuklarını toplayarak, çıkacak olayları beklemeye başlıyor; o geceyi bir "dehşet gecesi" olarak niteliyorlardı. Bu sırada, Rum örgütünün merkezi olan her yerde mitingler düzenleniyor; İngiliz yönetimi ve yetkililerine sövülüyordu. Oysaki, Yüksek Komiser Haynes Smith'e bakılacak olursa, Yasama Konseyi'ndeki Rum temsilciler, "İngiliz hükümetinin, Rumlara, son zamanlardaki sıkıntularından ötürü yapmış olduğu cömert yardımı görmezlikten gelerek, Türk yönetimi altında kendilerine daha büyük ilgi gösterilerek yardımda bulunulduğunu", Konsey'in yüksek komisere verdiği cevapta belirtiyorlardı.

Bu arada, Limasol'lu Türkler, yüksek komisere gönderdikleri bir yazıda, şu dilekte bulunuyorlardı:

"Rumlar, konuşma ve davranışlarıyla, bu saldırgan ve oldukça kaygılandırıcı tutumlarını sürdürürlerse, bir çatışma veya ayaklanmanın patlak vermesi olasılığına pek az kuşku vardır; dolayısıyla, bu gibi düzensiz davranışlara gelecekte izin verilmemelidir"⁶⁷.

Yasama Konseyi'ndeki Rum üyeler, 1904 yılı Mart ayında, Müslüman üyelerden birinin yokluğundan yararlanıp eski taktiğe başvurarak "enosis" konusunda aynı başarıyı sağlayınca, Konsey'deki Türk üyelerden Ahmet

⁶⁷ CO 67/135/28615: Haynes Smith'ten Chamberlain'e yazı, No. 115, Trodos, 21.7.1903; ayr.bkz. Stavrinides, op. cit., s. 23.

Derviş Paşa, bu davranışı kınayan ve Müslüman halkın “*enosis*”e karşı olan duygularını yansıtan bir önerge tasarısını Konsey’e sunuyordu⁶⁸.

Tüm bu Grek ve Rum kışkırtmalarında Yunanistan’lı öğretmenler oldukça öneml bir rol oynuyorlardı. Bu rol, panhelenizm yandaşı olan *Evagoras* adlı Rumca gazetesinin 29 Nisan 1904 günkü sayısında, “Helen öğretmene saygınlık” başlığı altında yayımlanan yazıda da doğrulanıyordu. Kıbrıs’taki mutsuz durumdan Rum okul öğretmenlerinin sorumlu olduklarına dair Yaşama Konseyi’nde kınandıklarına değinen gazete, “ulusal diriliş” için çalıştıklarını öne sürerek onları övüyordu⁶⁹.

Yunanistan’lı ve Kıbrıs’lı Grek ve Rum öğretmenlerin bu kışkırtmaları Kıbrıs Türklerini o kadar rahatsız ediyordu ki, Gemi Konağı (Kalavaso)’nun Türk muhtarı, azaları ve soyluları (eşrafı), köydeki Rum öğretmen Adamidis aleyhinde yetkililere sızlanıyorlardı. Anlaşılan, Adamidis, Rumların paskalyaları dolayısıyla 10 Nisan’da köyde taşkın törenler düzenliyordu. Ona karşı yapılan şikâyetlere göre, köye öğretmen olarak atanalı beri, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında düşmanlık duygularını körüklemiş ve Hıristiyanları olay çıkarmaya kışkırtmıştı. Köyün Türk öğeleri şikâyetlerini şöyle sürdürüyorlardı:

“Bu öğretmen köyde iki yıl daha kalırsa burada olaylar çıkması kesindir. Bu gibi törenleri yalnız Noel ve Paskalya günlerinde düzenlemekle kalmıyor, kıdemli bir papaz, köyü ziyarete gelince de düzenliyor. Paskalya gecesi Rumlar silâh atışında bulunmuşlardı. Öğretmen, Paskalya günü, köy kilisesinde Müslümanlar aleyhinde kışkırtıcı bir konuşma yapmış; ertesi gün, kiliseden çıkınca, ellerinde Yunan bayrakları taşıyan öğrencileri sıraya koyarak onlara köyü dolaştırmış ve aynı zamanda ulusal marşlar okutturmuş ve şu naraları atırmıştı: ‘Türklerin kafaları kesilerek çirkefe atılmalıdır’. Bir kahvehanede birkaç Türk görerek azan Adamidis şöyle haykırmaya başlamıştı: ‘Siz Rumlar, ne duruyorsunuz? Ölü müsünüz? Uyuyor musunuz? Ne yapıyorsunuz? Utanmaz Türklerin kilisele-
rimizi cami yaptıklarını görmüyor musunuz? Uyanalım; onları ve özellikle Konstantinopolis (İstanbul)’deki Aya Sofya’yı geri alalım

⁶⁸ CO 67/138/15269: Haynes Smith’ten Alfred Lyttelton’a yazı, No. 60, Kıbrıs, 20.4.1904.

⁶⁹ CO 67/138/21937: Haynes Smith’ten Lyttelton’a gizli yazı, Kıbrıs, 8.6.1904; *Evagoras*, No. 744, 29.4.1904.

ve Müslümanların kirli çizmelerinden temizleyelim; orada İncil'i okuyalım"⁷⁰.

1906 yılında bir Yunan askeri öğrenci gemisinin Limasol'a uğramasıyla Rumlar yeniden gösteriler yapıyor; Lefkoşa'lı kimi Rumlar, Magosa'da Lala Mustafa Paşa Camii'nin avlusuna girerek "enosis" naraları atıyor ve camiin bir gün yeniden kilise olması dileğini yansıtıyorlardı⁷¹. 1907 yılının Temmuz ayına doğru durum o denli kötüye gidiyordu ki, Kıbrıs Türk önderleri Osmanlı yönetiminin yardımına sığınıyorlardı. Osmanlı yönetimi, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin dikkatini adadaki duruma çekiyor; büyükelçiliğin baş çevirmeni Harry Lamb ise, bu konuyla ilgili olarak kaleme aldığı raporda, Kıbrıs'taki Hıristiyanların Müslümanlara karşı düşmanca davrandıklarını doğruluyordu. Sömürgeler Bakanı Lord Elgin, Yüksek Komiser King Harman'ın dikkatini bu rapora çekince, öteki, Kıbrıs'taki durumun o kadar kötü olduğunun farkında olmadığı yanıtını veriyordu⁷².

Yine 1907 yılında, Mustafa Hüseyin adlı 65 yaşlarında Kıbrıs'lı bir Türk- le kardeşi İsmail, sakin buldukları Angastina köyünde bir Rum'u sözde öldürmekten suçlu bulunarak ölüme mahkûm ediliyor; bunun üzerine, Mustafa'nın eşi ile iki kızkardeşi, İngiliz Kralı VII. Edward'a başvurarak onları bağışlamasını diliyor; onların suçlu olmadıklarını; cinayetin "köydeki Müslümanları ortadan kaldırmak için çalışan Rumlar tarafından onlara atfedildiğini" bildiriyorlardı. Ancak, bu gibi başvurular çoğu kez kendisine havale edilen Sömürgeler Bakanı Lord Elgin, soruna karışmamak kararı alıyor ve bunu yüksek komiserin kararına bırakıyordu⁷³.

İngiltere Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı Winston Churchill'in Kıbrıs'ı ziyareti

İngiltere Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı Winston Churchill'in 1907 yılında Kıbrıs'ı resmen ziyaret edeceğini öğrenen Rum önderler, ona verilmek üzere Lârnaka'da hazırladıkları dilekçenin 1. maddesinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı isteminde bulunuyorlardı. *Sunuhat* adlı Türkçe gazete, 3 Ekim 1907 tarihli sayısında buna verdiği yanıtta, Kıbrıs Hıristiyanlarının adada bulunan İslâm unsuru ve ada üzerindeki Osmanlı hukukunu hatırdan

⁷⁰ İbid.

⁷¹ Hill, IV, op. cit., s. 514-5; McHenry, op. cit., s. 29.

⁷² CO 67/148/28766: King Harman'dan Elgin Lordu'na gizli yazı, Trodos, 31.7.1907.

⁷³ CO 67/150/37337: Mustafa Hüseyin'in eşinden Kral'a dilekçe, Lefkoşa, 21.10.1907.

çıkardıklarını; adanın Yunanistan'a asla ilhak edilmeyeceğini; onun İngiltere'ye geçici bir süre için devredildiğini ve antlaşma gereğince yine Türkiye'ye iade edileceğini belirtiyordu.

Winston Churchill, 9 Ekim'de Magosa limanına çıkınca, kentin Rum Belediye Başkanı Lui onu karşılarken, Yedi Adalar gibi Kıbrıs'ın da Yunanistan'a ilhakını diliyor; "enosis"ten söz ediyor; Magosa'nın Türk öğelerinden Naim Efendi, Rumların bu dileklerine Türklerin katılmadığını açıklayarak Lui'yi protesto ediyordu. Churchill, adayı ziyareti sırasında, Rumların ilhak istemlerine kesin olarak karşı çıkıyordu⁷⁴.

Türk-İtalyan Savaşı

Grekerin ve Kıbrıs Rumlarının Türklere karşı olan nefret duygularının hududu yoktu. Bu da, *Kipriakos Filaks* adlı Kıbrıs Rum gazetesinin 25 Mart 1911 tarihli sayısında, "Yasama Konseyi'ndeki Türklerin siyaseti" başlıklı yazıda şöyle yansıtılıyordu:

"Türklerin uygar halklar arasında varlığı ve dahası, 20. yüzyılda uygar halklar üzerindeki Türk egemenliği, uygarlık için onur kırıcı ve yüzkarası oluşturacaktır. Kıbrıs, Türk egemenliğinden kurtulmak mutluluğuna kavuştu, ama Türlerin varlığından kurtulamadı. Yasama Konseyi'ndeki Müslüman üyeler son beş yıldan beri bağnazlıklarını ve sapıklıklarını sürdürüyorlar... İngiliz yönetiminin onuru ve saygınlığı, (Yasama Konseyi'ndeki) Müslüman temsilcilerin boyun eğmemesine ve onların haksız, mantık dışı ve sapık itiraz ve dileklerini güçlendirmesine dayanır. Bu (Müslüman) temsilciler, ülkeye (Kıbrıs'a) anayurt olarak bakmıyorlar -çünkü Türklerin hiçbir zaman anayurtları olmamıştır- Kıbrıs'a ellerine geçiremedikleri ganimet olarak bakıyorlar. Reayanın (Hıristiyanların) teri ve kanyla şişmanlamak için bu ganimeti yeniden ele geçirmeye çalışıyorlar..."⁷⁵.

Öncelleri (selefleri) 1820'li yıllarda, Mora'da ve daha sonra Balkanlar'da ellerini binlerce masum Türk ve öteki Müslüman erkek, kadın ve çocuğun kanlarıyla lekelemiş bulunan bir halkın organı tarafından Türklere

⁷⁴ Reddaway, op. cit., s. 10; Gazioglu, op. cit., s. 54; Churchill'in konuşması için bkz. *Command 3996* (1908), s. 3-11 ve 20.1.

⁷⁵ *Kipriakos Filaks*, 25.3.1911.

yöneltilmiş olan bu asılsız ve haksız saldırı, Osmanlı hükümetinin o kadar çok canını sıkıyordu ki, durumu İngiltere hükümetinin dikkatine sunması için Londra'da büyükelçisine buyruk veriyordu. Bunun üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Sömürgeler Bakanı Lewis Harcourt'un dikkatini bu soruna çekiyor; o da, durumu, 1911 yılı Haziran ayında, Kıbrıs'taki yeni İngiliz Yüksek Komiseri John E. Clauson'un dikkatine sunuyordu. Clauson, Sömürgeler Bakanı'na 30 Haziran'da gönderdiği yanıtta, söz konusu yazının yayımlandığı gün, Kıbrıs Türk toplumunun buna kendi dikkatini çektiğini ve yüksek komiserin, gazete aleyhinde Kraliyet Savcılık Katı'nca dava açılması için yönerge verdiğini bildiriyordu.

Lefkoşa ilçe mahkemesinde yapılan duruşma sonunda, gazetenin sahibine 25 T.L. (£ 22) tutarında nakdi para cezası kesiliyordu. Aynı zamanda, Yasama Konseyi üyesi bulunan savunma avukatı T. Theodotu, kendisinin ve meslektaşlarının söz konusu yazıyı onaylamadıklarını açıklıyor; "dost" Türklere özür diliyor; sanığın, bu yazının kendi gözünden kaçmış olmasından çok üzüntü duyduğunu ve Müslümanları aşağılamak niyetinde olmadığını bildiriyor; bunun üzerine yüksek komiser, para cezasını 10 T.L.'na indiriyordu⁷⁶.

Bu sırada, bir İngiliz gazetesinin, Kıbrıs'a artık gereksinme olmadığı için adanın boşaltılmasını 1911 yılı Eylül ayında İngiliz yönetimine önermesinden yararlanan Kıbrıs'lı Rumlar, yine "enosis" naraları atmaya başlıyorlardı. Bunun üzerine, İtalya'nın Libya bunalımı dolayısıyla Türkiye'ye savaş ilân ettiği gün⁷⁷ olan 29 Eylül'de, Lefkoşa'nın Saray Meydanı'nda toplanan 3.000'i aşkın Kıbrıs Türk'ü, daha sonra öteki kentlerin Türk sakinlerince de onaylanan şu önergeyi geçiriyordu:

"Osmanlı hükümetinin adanın yasal sahibi olduğu gerçeğine ek olarak, adada sakin bulunan 56.000 Müslüman toplum, adanın boşaltılması konusunda Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasında anlaşmaya varılması halinde, adanın, Osmanlı hükümetinden başka bir yönetimce işgal edilmesine izin vermeyecek ve gerekirse, bu yolda, kanlarının son damlasını dahi feda edeceklerdir".

⁷⁶ CO 67/163/25881: J.E. Clauson'dan Lewis Harcourt'a gizli yazı, Lefkoşa, 30.6.1911.

⁷⁷ Türk-İtalyan savaşı için bkz. Sonyel, op.cit., s. 251-2; Emir Ali Haydar: 1327-8 Türkiye-İtalya Harb Tarih-i Bahrîsi, İstanbul, 1912.

Önergenin bir suretinin Kıbrıs kadısı aracılığıyla Osmanlı hükümetine ve öteki bir suretinin de yüksek komiser aracılığıyla İngiliz yönetimine gönderilmesi karar altına alınıyordu⁷⁸.

1912 yılı Nisan ayında, Türklerin zayıf bir durumda olmalarından yararlanan Rum belediye başkanları, adadaki birçok sokakların Türk adlarını Rum adlarıyla değiştiriyorlardı. Bunun üzerine, Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir notada, Kıbrıs'taki Müslüman semtlerinin adlarının Osmanlı duygularını incitecek biçimde değiştirilmemesine dikkat edilmesi için adadaki yüksek komisere yönerge gönderilmesini istiyor; ama Dışişleri Bakanlığı, ona, sadece yazısının Sömürgeler Bakanlığı'na gönderildiğini bildirmekle yetiniyor⁷⁹ ve bu konuda başka bir davranışta bulunmuyordu.

ABD'li araştırmacı Pierre Oberling'e göre, tüm belediyelerdeki üyeliklerin çoğunluğunu ellerinde tutan Kıbrıs'lı Rum politikacılar, bu örgütleri kendi "enosis" görüşlerini yansıtmada ve amacı, adanın büsbütün Helenleştirilmesi ve Türk kültürünün tüm izlerinin büsbütün silinmesi olan programlar uygulamada kullanıyorlardı. Dolayısıyla, birçok sokak ve meydanların Türk adları keyfi olarak Rum adlarıyla değiştiriliyor; daha sonra, Türk kahramanlarının mezarları, "yol genişletme projeleri" özürüyle kaldırılıyordu. Belediye binalarına yalnız Yunan bayrakları çekiliyor; kentlerdeki Türk semtlerinin sakinlerinin gereksinimleri kasten savsaklanıyordu⁸⁰.

Kıbrıs'ta kanlı olaylar

1911 ve 1912'de Yasama Konseyi Rum üyeleri, anayasada yapılmasını istedikleri değişikliklerin kabul edilmemesi üzerine toptan istifa ediyor; Lefkoşa ve öteki kimi kentlerde İngilizler aleyhinde kargaşalıklar çıkartıyorlardı. 17 Nisan 1912'de istifa eden Rum üyeler, daha sonra bir kurul seçerek, Sömürgeler Bakanlığı ile ilişki kurması için Londra'ya gönderiyorlardı. Kurul üyeleri, Sömürgeler Bakanı Lewis Harcourt'la görüşüyor, ama başarı sağlayamıyordu. Bu sırada adada huzursuzluk sürüyor; Rumlar, Mayıs ayında başlıca kentlerde İngilizlere karşı gösteriler yapıyorlardı. Lefkoşa ve Lárna-

⁷⁸ CO 67/164/39443: Hamilton Goold-Adams'dan Harcourt'a yazı, No. 226, Lefkoşa, 27.11.1911; Hill, IV, op. cit., s. 518; Purcell, op. cit., s. 239; McHenry, op. cit., s. 29.

⁷⁹ FO 371/1494/19763: Osmanlı büyükelçisinden Dışişleri Bakanlığı'na nota, Londra, 7.5.1912.

⁸⁰ Oberling, op. cit., s. 56; Reddaway, op. cit., s. 91-2; McHenry, op. cit., s. 137. Söz, Lefkoşa, 20.10.1921, 1.7.1922 ve 29.6.1933.

ka'daki olaylar kolay bastırılıyor; ama Limasol'daki kargaşalık bir ayaklanma biçimini alıyordu⁸¹.

Türklerle Rumlar arasında ilk kitlesel çatışmalar, Mandralar ve Limasol'da kaydediliyordu. İlhak naraları ile Türk ev ve dükkânları yağmalanıyor; kadın, çocuk demeden Türk halkı saldırılara uğruyor; dini yerler yıkılıyor; ölenler, yaralananlar oluyordu. İngiliz yönetiminin bu saldırılara karşı göstermiş olduğu yumuşak tepki Rumları daha da şımartıyordu. Mayıs ayında Hamit Mandraları'nda (şimdiki Hamitköy) oturan Türklere saldıran ve köy tepelerine "yaşasın ilhak, yaşasın Yunanistan" naralarıyla Yunan bayrağı çeken Rum gençleri ile Türk sakinler arasında ilk çatışmalar başlıyordu⁸².

Limasol (Leymosun)'deki ciddi olay, deniz panayırını günü olan 27 Mayıs'ta kaydediliyor; kimi kişiler yaşamlarını yitiriyor; birçok kişiler de yaralanıyordu. Polis, kargaşa çıkaranları yatıştırmak için yerel askeri piyade bölüğünü yardıma çağırmak zorunda kalıyordu. Türklerle Rumlar arasındaki düşmanlık o denli tehlikeli bir kerteğe geliyordu ki, Mısır'dan asker getirtiliyordu⁸³. Olayların nedeni, Kıbrıs Rumlarının son altı aydan beri "enosis"ten yana yapmakta oldukları kışkırtmanın doruk noktasına ermiş olmasıydı. Rum önderler halka coşturucu söylevler veriyor; yerel Rum basını ise halkı kışkırtıyor; Osmanlı İmparatorluğu'nun pek yakında zaten Ege'deki Türk adalarını işgal etmiş bulunan İtalya'ca ortadan kaldırılacağına dair Türk halkıyla alay ediyorlardı⁸⁴.

Lefkoşa'dan birkaç kilometre uzakta bulunan bir Türk köyünün (Gönyeli) sakinleri, bir akşam çevre karardıktan sonra, ahmakça davranarak ve gürültü çıkararak köyden geçmeye çalışan 50'ye yakın Rum lise öğrencilerine ve iki öğretmene saldırıyorlardı. Öte yandan Rumlar, İngiliz polis komutanıyla Türk polis müfettişini taşa tutuyor; dahası, polis müfettişine tabanca ile ateş ediyorlardı. Polis havaya silâh atarak düzeni sonuçta iade edebiliyordu. Limasol'daki İngiliz Komiseri W.N. Bolton'un 2 Haziran 1912 tarihli gizli raporuna göre, Rumlar, kentteki camii kirletiyorlardı. Tüm olaylar 27 Haziran'a doğru sona eriyor, düzen iade ediliyordu⁸⁵.

⁸¹ Gazioğlu, op.cit., s. 56.

⁸² İsmail ve Birinci, op. cit., s. 9-10; *Vatan*, Kıbrıs, 27.5.1912; Harid Fedai: "1912 Olayları", *Yeni Kıbrıs*, Haziran 1985, No. 9.

⁸³ CO 67/166/16543: Goold-Adams'dan Sömürgeler Bakanlığı'na telyazısı, Lefkoşa, 28.5.1912.

⁸⁴ İsmail ve Birinci, op. cit., s. 44; *Seyif*, 2.6.1912.

⁸⁵ CO 67/166/17665: Goold-Adams'dan Harcourt'a yazı, No. 101, Lefkoşa, 30.5.1912.

Bu olaylardan sonra hükümet, biri İngiliz, biri Türk ve biri de Rum olmak üzere üç kişilik bir soruşturma komisyonu kuruyor; komisyonun olaylarla ilgili olarak 1912 yılı Ekim ayında hazırladığı rapor, İngiltere Sömürge-ler Bakanlığı'nda şöyle yorumlanıyordu: "... (Bu raporda) açıkça şu ortaya çıkıyor: Türkler olayları başlatmakla suçlanamazlar. Komisyonun Rum üyesi bile onları kasten saldırganlıkta bulunmakla suçlamıyor. Sanıkların ve cezalandırılanların büyük çoğunluğunu Rumlar oluşturuyor"⁸⁶.

Bu olaylar üzerine, Sömürge-ler Bakanına 7 Haziran 1912'de bir rapor sunan Kıbrıs'taki İngiliz Başsavcı John A. Bucknill, İngiliz yönetimi altından Kıbrıs Türklerinin gerilemeye başladıklarını; oysaki aynı yönetim altında Rumların ilerlediklerini ve Müslüman yurttaşlarını gerilerde bıraktıklarını; avukat, doktor ve tüccar gibi ögeler yetiştirerek, daha önce Müslümanlara ait olan toprakları ve mülkü ele geçirdiklerini ve sayıca pek artmış bulduklarını; oysaki Müslümanların bu gibi mesleklere pek az ilgi gösterdiklerini; nüfus açısından Hıristiyanlar gibi çoğalmadıklarını; ancak, geriye kalmaya başladıklarını anlamış olduklarını vurguluyordu⁸⁷.

Balkan bunalımı

Bu sıralarda Balkanlar'da çıkan savaş⁸⁸, Kıbrıs Türklerinin durumunu daha çok tehlikeye sokuyordu. Bu savaş sırasında Limasol belediye başkanının önderliğinde Kıbrıs'lı Rum gönüllüler, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmak üzere Yunanistan'a hareket ediyorlardı⁸⁹. Balkan bunalımı günlerinde Rumlar Türkleri aşağılıyor; Türk bayrağını tahkir ediyor; kadı, İngiliz katlarına gönderdiği yazılarda bu olayları protesto ediyordu⁹⁰. Öte yandan, Yüksek Komiser Vekili C.W.Orr, Yasama Konseyi'nin Türk üyeleri Mehmet Şevket, Mustafa Hami ve Mehmet Ziya'nın bu konuya ilişkin olarak kendisine göndermiş oldukları 13 Aralık 1912 tarihli dilekçeyi 19 Aralık'ta Sömürge-ler Bakanı Lewis Harcourt'a gönderiyordu.

Bu dilekçede açıklandığına göre, Balkan Savaşı'nın yaratmış olduğu siyasi durumun, "enosis" duygularını yansıtmada kendilerine uygun bir fırsat verdiğini düşünen Kıbrıs'lı Rumlar, bu konuda yeni davranışlara başlıyor; o

⁸⁶ CO 67/167/34685: Goold-Adams'dan Harcourt'a gizli yazı, Lefkoşa, 24.10.1912.

⁸⁷ CO 67/168/18972.

⁸⁸ Balkan savaşları için bkz. Sonyel, op. cit., s. 252 vd.

⁸⁹ Beria Özoran: "Kıbrıs Türk'ü ve Rum tahrikleri", *Türk Kültürü*, No. 89, Mart 1970, s. 332-3.

⁹⁰ Kıbrıs Türk Arşivi, 12.3, 13.5 ve 25.9. 1912 tarihli yazılar; McHenry, op.cit., s. 29.

sırada Kıbrıs dışında “*enosis*” propagandası yapmakta olan kimi Rum önderler adaya gönderdikleri yazılarda, bu savaş sonunda Kıbrıs’ın da Yunanistan’a, ilhak edileceği iddiasında bulunuyor; bu iddialarla ilgili söylentiler Kıbrıs Türk toplumunu epeyi kaygılandırıyor; bu toplum, son olayların sonucu olarak Kıbrıs Yunan yönetimine verilirse, adadaki Türk unsurun “oldukça üzücü ve kötü bir duruma düşeceğini” ve bunun da, “dünya tarihinde uygurluk için sonsuz ve kara bir leke oluşturacağını” öne sürüyordu.

Dilekçe sahipleri, bu durumda, Türk toplumunun korunmasını istiyor ve adanın statüsünü değiştirmek gerekiyorsa, Yunan yönetimine bırakılacağına İngiltere’ye veya Mısır’a ilhak edilmesini rica ediyor; Yunan yönetimine verilirse, Türklerin, o yönetimin veya Rum halkının elinde yok edileceği uyarısında bulunuyorlardı. Sömürgeler Bakanlığı’nda dikkatle izlenen bu dilekçeye ilişkin olarak şu yorum yapıyordu:

“Bu ılımlı bir dilekçedir. Eğer Helen unsuru (Kıbrıs’ta) üstünlük kazanırsa, korkarım ki, Müslümanlar, kendi yaşam ve mallarından korkmada haklı nedenlere sahiptirler. Hiç kuşkusuz, Kıbrıs’ın keski (kaderi) ‘yüksek politika’ sorunlarına dayanır ve bildiğimiz kadarınca henüz görüşülmemiştir”⁹¹.

Bu arada, Kıbrıs Başpiskoposu Kirillos (Cyril)’la öteki piskoposlar, 6 Aralık 1912’de kaleme aldıkları bir dilekçede “*enosis*”i sağlamaya çalışırken⁹², Alison Russell adlı bir İngiliz kadın, Sömürgeler Bakanlığı’nda görevli Mr. Ellis’e 12 Aralık’ta gönderdiği yazıda özetle şöyle diyordu:

“Gözönünde bulundurmanız gereken kendi önyargularım şöyledir:

- (a) İngilizler en iyi yöneticiler olduklarını kanıtlamışlardır;
- (b) Türklerden hoşlanıyorum, ama Levantin Rum karakterinden nefret ederim. Kendileriyle tanışmış olduğum Türkler ciddi ve ağırbaşlıdırlar... onlardan hoşlanmamak elden gelmiyor. Yönetici olarak kusurları ne olursa olsun, kesinlikle adamdırlar. Rumlar, üzerimde iyi izlenim bırakmadılar. Onları ‘Rumca konuşan Levantinler’ olarak nitelendiririm. Onlar karakersiz, geveze ve lâfazan olarak görünüyorlar; gerçekte, İngiliz açısından zavallı mahlûklar-

⁹¹ CO 67/167/41168: C.W. Orr’dan Harcourt’a yazı, No. 226, Lefkoşa, 19.12.1912, ilişikte, Yasama Konseyi Türk üyelerinin 13.12.1912 tarihli dilekçelerinin sureti.

⁹² CO 67/167/40277: Orr’dan Harcourt’a yazı, No. 229, Lefkoşa, 24.12.1912, ilişikte Başpiskopos Kirillos ve piskoposların, Lefkoşa, 6.12.1912 tarihli dilekçelerinin sureti.

dır... Son olaylar, burdaki (Kıbrıs'taki) Rumların kişisel cesarettten yoksun bulduklarını göstermiştir. Biz burada olmasak, pek doğal olarak Grekler adaya savaş gemileri gönderecekti. Ama öteki yandan biz burada olmasak, adada Türk askerleri üslenmiş bulunacaktı"⁹³.

Bu bunalımlı dönemde Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik durumu da yavaşça kötüleşiyordu. 1913'de adayı ziyaret eden Fransız gezgin Kont Jean de Kergorlay, daha sonra kaleme aldığı bir raporda, "Türk unsur her geçen gün mali bakımdan daha da yoksullaşıyor" diyordu⁹⁴. Bunun sonucu olarak Kıbrıs'lı birçok Türk, Türkiye ve öteki ülkelere göç etmeye başlıyordu⁹⁵.

II

(1914-1960)

I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs

1914 yılı Kasım başlarında Osmanlı İmparatorluğu Almanya'dan yana I. Dünya Savaşı'na girince⁹⁶, İngiliz yönetimi, 5 Kasım 1914'te yayımladığı bir Kraliyet Buyruğu (*Order-in-Council*)'yla Kıbrıs'ı İngiltere'ye ilhak ediyordu⁹⁷. 4 Mart 1915 tarihli *Cyprus Gazette* (Kıbrıs resmi gazetesi)'nin özel sayısında yayımlanan bir bildiri ile, Kıbrıs'taki tüm Osmanlı uyruklarının 4 Kasım 1914 tarihinde İngiliz uyruğuna geçtiği; adada yaşayan ve Osmanlı uyrukluğunu korumayı isteyenlerin bunu bir ay içinde İngiliz yüksek komiserine kişisel olarak bildirmeleri ve o tarihten sonra iki ay içinde Kıbrıs'tan ayrılmaları gerektiği, aksi durumda İngiliz uyruğu olarak sayılacakları açıklanıyordu⁹⁸.

I. Dünya Savaşı Kıbrıs Türkleri için bir felâket oluyordu. Kendilerine kuşkuyla bakılıyor ve toplum arasında korku egemen oluyordu⁹⁹. Türklerin

⁹³ CO 67/168/40614: Alison Russell'den Ellis'e özel yazı, Lefkoşa, 12.12.1912.

⁹⁴ Count Jean de Kergorlay: *Chypres et Rhodes* (Kıbrıs ve Rodos), Paris, 1913, s. 136.

⁹⁵ Oberling, op. cit., s. 52-3.

⁹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na giriş nedenleri için bkz. S.R. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. I, TTK, Ankara, 1973, s. 1. dn 2.

⁹⁷ CO 67/175/43181: Kraliyet Konseyi Kâtibinden Sömürgeler Bakanlığı'na gizli ve oldukça ivedi yazı, Londra, 5.11.1914.

⁹⁸ *Cyprus Gazette* (extraordinary) (Kıbrıs Resmi Gazetesi -olağanüstü), No. 1158, 4.3.1915; ibid. No. 1136, İlhak Buyruğu, 5.11.1914; Sömürgeler Bakanlığı yıllık (Kıbrıs) raporları, 1914-5, No. 865.

⁹⁹ McHenry, op. cit., s. 118.

birçoğu, ada İngiltere'ye ilhak edilir edilmez, Osmanlı uyrukluklarını korumak kararını alıyor ve İngiltere'ye düşman yabancılar durumuna düştükleri için Kıbrıs'tan ayrılmak zorunda bırakılıyorlardı. Charles Beckingham adlı İngiliz yazar, I ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönemde en azından 8.000 Kıbrıs'lı Türk'ün Türkiye'ye yerleştiğini öne sürmektedir¹⁰⁰. Öte yandan Kıbrıs'lı kimi Türk önderler, düşmana yardımcı oldukları iddiasıyla İngilizlerce tutuklanarak Lârnaka ve Girne kalelerine hapsediliyorlardı¹⁰¹. Rumların ve Yunanistan'ın "enosis" leyhindeki kışkırtmalarına ses çıkarmayan İngiliz yönetimi, Osmanlı yönetimiyle ilgisi olduğuna inandığı veya sömürge karıştı düşünceye sahip olduğuna ilişkin en küçük kuşku duyduğu Türkleri tutukluyordu¹⁰².

1915 yılı Ekim ayında, İngiltere, Yunan hükümetini kendinden yana ve Almanya'ya karşı savaşa sokmak için Kıbrıs'ı resmen Yunanistan'a ilhak etmek önerisinde bulununca¹⁰³, adadaki Yönetim Konseyi'nin Türk üyesi Musa İrfan, Yüksek Komiser Clauson'a 2 Kasım 1915'te gönderdiği dilekçede, Kıbrıs Türklerinin, adanın Yunanistan'a önerilmiş olmasından oldukça kaygılanarak heyecana kapıldıklarını ve kendisinden (İrfan Bey'den), bu tehlikeyi önlemesi için elinden geleni yapmasını istediklerini bildiriyordu¹⁰⁴. Kısa bir süre önce Yunanistan'a ilhak edilmiş olan Girit'teki Türklere yapılan zulümden bilgi sahibi olan Kıbrıs Türkleri, aynı kötü duruma düşmekten kaygılanıyorlardı¹⁰⁵. Ancak, Yunanistan'ın Kıbrıs'la ilgili öneriyi kabullenmemesinin Kıbrıs Türkleri arasında yaratmış olduğu büyük iç rahatlığını düşlemek güç olmasa gerek.

I. Dünya Savaşı günlerinde Kıbrıs, Bağlaşklar'ca ve özellikle İngilizler ve Fransızlarca askeri bir üs, (aralarında Türkiye de olmak üzere) Merkez Devletleri'ne karşı bir propaganda ve casusluk kaynağı olarak kullanılıyor; Lüb-

¹⁰⁰ Charles, Fraser Beckingham: "Islam and Turkish nationalism in Cyprus" (Kıbrıs'ta İslâm ve Türk Ulusalçılığı), *Die Welt des Islams*, IV, No. 4, 1956, s. 71.

¹⁰¹ Kıbrıs Türk İnsan Hakları Komitesi: *Kıbrıs Sorunu Kronolojisi*, s. 17; McHenry, op. cit., s. 118.

¹⁰² İsmail ve Birinci, op. cit., s. 24.

¹⁰³ Arnold Toynbee: *Survey of International Affairs*, 1931 (Uluslararası İlişkilerle İlgili Araştırma), 1931, s. 358-9.

¹⁰⁴ CO 67/178/50520: Clauson'dan Sömürgeler Bakanlığı'na kapalı telyazısı, Lefkoşa, 2.11.1915.

¹⁰⁵ Bkz. Mehmet Hayrettin Midillili: *Girit'in Tarihi ve Kıbrıs*, İstanbul, 1964; Mehmet Salâhi: *Girit Meselesi, 1866-1889*, İstanbul, 1967; G.W. Benjamin: *Türk ve Yunanlı*, Ankara, 1959, s. 8-25; McHenry, op. cit., s. 33.

nan'daki Maronitlere, Türklere karşı savaşmaları için, Eleftherios Venizelos'un başkanlığı altındaki Yunan hükümetince armağan edilmiş olan silâhlar, Kıbrıs yoluyla hedefe ulaştırılıyordu¹⁰⁶. Ayrıca, Ermeniler, Rumlar v.s. gibi Türk düşmanı unsurlar, İskenderun'a veya Güney Türkiye'nin herhangi bir noktasına çıkarma yapmada kullanılmak üzere adada askeri eğitime tabi tutuluyorlardı¹⁰⁷. Gerçekte, İngiliz İstihbarat Servisi'ne mensup Yarbay Sir Mark Sykes, Ermeni önderi Bogos Nubar'ın sekreteri M. Melezyan ve Hınçak Ermeni tedhiş örgütü önderi M. Damatyan'la 2 Ağustos 1915'te Kahire'de görüşüyor ve Mısırlı Ermenilerin Türkiye'ye karşı gizli bir plân uygulamaya çalıştıklarını saptıyordu. Bu plâna göre, Ermeniler, 5.000'e yakın Ermeni savaşçıyı Kıbrıs'ta toplayarak, orada, onları Bağlaşklar hesabına silâhlandırıp örgütleyecek ve Kuzey Suriye sahillerine çıkararak Türklere karşı, daha önce Makedonya'da olduğu gibi, bir çete savaşı başlatacaklardı. Sykes onların bu plânını destekliyordu; ama İngiliz Ordu Konseyi, o sırada Kilikya (Çukurova)'da milislerce bir isyan çıkarılmasına cesaret verilmesinden yana değildi¹⁰⁸.

Bu sırada Kıbrıs, Türk ve öteki Müslüman savaş tutsakları için bir kamp olarak da kullanılıyordu. Yüksek Komiser J. Clauson'un Sömürgeler Bakanlığı'na 13 Ekim 1916'da gönderdiği gizli yazıdan öğrendiğimize göre, o günlerde Mısır'da korunmakta olan 4.000 Müslüman savaş tutsağı için Kıbrıs'ta inşa edilmekte olan kamp bütünlenmek üzereydi. Clauson yazısını şöyle sürdürüyordu:

"Kamp, takdir edilecek biçimde donatılmıştır; gereksinilen her şey vardır; hattâ birkaç cami de bulunmaktadır; yemek ise pek iyidir. Burada, Kıbrıs Müslümanlarının geri kalmış, zihinlerine saplanmış bulunan Alman yenilmezliğini sarsmada ve İngilizlerin, cesur düş-

¹⁰⁶ Bkz. FO 371/2143/61124: Maxwell'den Kitchener'e kapalı telyazısı, 18.10.1914; ibid., belge no. 62044: Malet'ten Dışişleri Bakanlığı'na özel ve gizli telyazısı, İstanbul, 21.10.1914; FO 371/2147/79916: Elliot'tan Sir Edward Grey'e kapalı telyazısı, Atina, 7.12.1914; ibid: Dışişleri Bakanlığı'ndan Elliot'a kapalı telyazısı, 30.12.1914; FO 371/2479/1820: Harcourt'tan Kıbrıs yönetimine kapalı telyazısı, 1.1.1915.

¹⁰⁷ Ayr. bkz. FO 371/2484/25073, 25167, 28172, 46942, 49415, 41444, 106768 ve 101144; FO 371/2485/30439; CO 67/178/20859.

¹⁰⁸ FO 371/2485/113481 ve 115866: Sykes'dan Maxwell'e gizli yazı, 3.8.1915; Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı, 15.8.1915.

mana karşı ne gibi işlem yaptığını onlara göstermede yararlı bir atılım olur"¹⁰⁹.

Makedonya'lı 20.000 Müslüman'ı Kıbrıs'a yerleştirme önerileri

1917 yılı Nisan'ında savaş tüm şiddetiyle sürerken, İngiliz Donanması'na mensup Deniz Yarbay Pirie-Gordon, Makedonya'daki 20.000 Müslüman'ın Kıbrıs'a yerleştirilmesini Sömürgeler Bakanlığı'na öneriyordu. Bunun üzerine, Bakanlık, Yüksek Komiser Clauson'un bu konuda görüşünü soruyor; Clauson da, bakanlık görevlilerinden M. Fiddes'e 8 Nisan 1917'de gönderdiği özel yazıda, Pirie-Gordon'un, o sırada Kıbrıs'ta müsteşar yardımcısı görevinde bulunan H.C. Lukach (Harry Luke)'la birlikte Levant'ta dolaşırken ve onun Müslümanlara karşı olan eğilimini paylaşan eksantrik bir Müslüman yandaşı olduğunu; İngiltere'ye dönmeden önce Yunanistan Başbakanı Venizelos'la sıkı fıkı dost olduğunu ve herhalde onun kafasına bu görüşü bizzat Venizelos'un koyduğunu öne sürüyor; böylece, Venizelos'un, Yunanistan için 1915 Kavala nüfus değiş tokuşu projesinden daha ucuz olarak, Türkleri, anlaşmazlık konusu olan ülkeden çıkarmak amacını gütmesi olasılığına değiniyordu.

Clauson, "Türkleri Makedonya'dan Kıbrıs'a taşımakla ilgili kimi önerilere ilişkin görüşler" başlıklı raporunda, Selânik'te üslendirilmiş bulunan İngiliz askeri katlarının, Makedonya'daki Müslümanların varlığından hoşlanmadıklarının iddia edildiğine; oysaki Yarbay Pirie-Gordon'a bakılacak olursa, bu Müslümanların İngilizlere karşı dostluk duyguları beslediklerine inandığına değiniyor; Kıbrıs'ta var olan "çok sayıda Müslümanlar" dolayısıyla, adada eylemde bulunacak düşman bir istihbarat şebekesinin Mısır'daki İngiliz askeri çıkarlarına tehlike oluşturabileceğine dair İskenderiye'deki EMSİB (istihbarat) örgütünden 6 Ekim 1916 tarihli bir yazı aldığını kaydediyordu. Son ay zarfında Clauson'a mektup gönderen General Sir Archibald Murray ve Amiral Sir Roselyn Wemyss'e göre, "Suriye'deki düşmana (Türlere)" Kıbrıs yoluyla askeri ve bahri istihbarat gönderilmesi ve düşmanların denizaltılarına malzeme veya bilgi iletilmesi olasılığına karşı her türlü önlem alınmalıydı.

Yine Clauson'a göre, Kıbrıs'ın Anadolu, Suriye, Süveyş Kanalı ve Mısır sahillerine yakınlığı dolayısıyla işgal ettiği stratejik durum gözönünde tutula-

¹⁰⁹ CO 67/182/49003: Clauson'dan Sömürgeler Bakanlığı'na kapalı telyazısı, 13.10.1916; McHenry, op. cit., s. 32.

rak, son günlerde Osmanlı uyrukluğunu kabullenen 20.000 Müslüman'ın ada nüfusuna eklenmesi, "bahri ve askeri açıdan" arzulanmıyordu. Ona göre, "Osmanlı uyrukluğunu yadsıyan" Kıbrıs Müslümanları, 20.000 "aç Osmanlı uyruğunun" adaya akın etmesini karışık duygularla karşılayacak ve Makedonya'lı bu Müslümanların bağnazlığı, Kıbrıs Müslümanlarının topraklarını yavaşça ellerinden almakta olan Kıbrıs Hıristiyanlarıyla olan güçlüklerini daha da artıracaktı. Buna ek olarak, bu Türkleri gemilerle Makedonya'dan Kıbrıs'a göndermek, arazi satın alımı, ev yapım masrafları, kuyu kazımı, hayvan, alet ve tohum sağlama konularında önemli bir projenin yokluğunda olanaksız olacaktı. Clauson, "bu öneri oldukça olumsuz görünüyor" diyerek yazısına son veriyor; Sömürgeler Bakanlığı yetkililerinden birisi ise şu yorumda bulunuyordu:

"Bu Türklerin Kıbrıs'a yerleştirilmelerine karşı öne sürülen askeri ve bahri itirazları Sir J. Clauson'un abarttığı kanısındayım. Kıbrıs Türkleri olduğu kadar Kıbrıs Rumları da, ada vasıtasıyla düşmana bilgi vermeye veya düşman denizaltularıyla ilişki kurmaya yeltenebilirler. Bu proje daha çok siyasi nedenlerden ötürü olanaksızdır, çünkü Kıbrıs Rumlarını çileden çıkaracak; belki de Türklerin canını sıkacak; ayrıca, yerleşimcilere arazi v.s. sağlamak güç olacaktır"¹¹⁰.

Dolayısıyla projeden vazgeçiliyordu.

Türk Kurtuluş Savaşı ve Kıbrıs Türkleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğratılmasından sonra, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Bırakışması'nı¹¹¹ izleyen dönemde, Mustafa Kemal'in önderliği altında başlatılmış olan Türk Kurtuluş Savaşı¹¹² günlerinde Kıbrıs Türkleri oldukça tehlikeli günler yaşadılar. Bu sırada Kıbrıs Müftüsü Hacı Hafız Ziyai Efendi, Kıbrıs'lı Türk aydınların işbirliğiyle, 10 Aralık 1918'de Lefkoşa'da bir kurultay topluyordu. Kurultaya adanın her yanından gelen birçok temsilci katılıyordu. *Meclis-i Milli* adı verilen bu ulusal kurultay, üç gün süren görüşmelerden sonra, Kıbrıs'ın yeniden Osmanlı Devleti'ne verilmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varıyor;

¹¹⁰ CO 67/184/22203: Clauson'dan "Dostum Fiddes'e" özel yazı, Lefkoşa, 8.4.1917.

¹¹¹ Mondros Bırakışması için bkz. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı*, I, s. 7 vd.

¹¹² Türk Kurtuluş Savaşı için bkz. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı*, I ve II. TTK, Ankara, 1973 ve 1986.

Paris'te yapılacak olan barış konferansında Kıbrıs Türklerinin haklarını savunmak için, Hacı Hafız Ziyai Efendi'yi görevlendiriyordu; ama İngiliz yönetimi, Kıbrıs'lı Rum önderlerin Avrupa'ya geziler düzenlemelerine göz yumarken, müftünün adadan ayrılmasına izin vermiyordu¹¹³.

1919 yılı Nisan ayında, bir Kıbrıs Rum kurulunun, "enosis" propagandası yapmak üzere İngiltere'ye gitmesi, adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi olasılığından kaygılanan Kıbrıs Türkleri arasında huzursuzluk yaratıyor; toplum arasında, adanın Türkiye'ye iadesini talep eden bir örgütün meydana gelmesine yol açıyordu. Ancak, Yasama Konseyi'nin Türk üyelerinden İrfan ve Hami beyler, bu örgütü desteklemiyor; üçüncü üye Sait Efendi ise kısmen destekliyordu.

Kıbrıs'ın Türkiye'ye iade edilmesini talep eden partinin önderleri Dr. Mehmet Esat'la Dr. Behiç Hüseyin idi. Dr. Esat, 1914 yılı Kasım ayında Kıbrıs'a bir sığınmacı olarak gelmiş ve çok geçmeden, Kıbrıs Rumlarına karşı siyasi eylemlerde bulunmaya başlamıştı. Dr. Esat'la sıkı ilişki kuran Dr. Behiç ise, oldukça dobra konuşan Kıbrıs'lı bir tıp doktoruydu ve her yanda yaptığı konuşmalarla Rumların ve İngiliz yöneticilerin canını sıkıyordu. Kasap ve hamalların önderi sayılan Hasan Karabardak adlı üçüncü bir kişi de onları destekliyordu. İngilizler, Dr. Behiç'i "genellikle sarhoş", Karabardak'ı da "kavgacı" olarak nitelendiriyorlardı. Türkiye ile birleşme partisi son günlerde eylemlerini artırmış ve İngiliz Yüksek Komiser Vekili M. Stevenson'un Sömürgeler Bakanı Lord Milner'e 26 Nisan 1919'da gönderdiği gizli yazıda iddia ettiğine göre, "sadık Kıbrıs Müslümanlarının büyük bir bölümünü ve Hıristiyan Rumları" rahatsız etmeye başlamıştı. Dr. Behiç köyleri geziyor ve Türkleri harekete geçirmeye çalışıyordu. Son günlerde Magosa ilçesine bağlı Afanya (Gaziköy)'de rahatsızlık çıkardığı için para cezasına çarptırılmıştı.

Tam bu sırada, Türkiye ile birleşme partisinin, Rumların Paskalya'sı münasebetiyle Lefkoşa'da olay çıkaracağına dair çevrede söylentiler dolaşmaya başlıyor; Yasama Konseyi Türk üyelerinden Sait Efendi'nin iması üzerine, Yüksek Komiser Vekili Stevenson, Dr. Esat, Dr. Behiç ve Karabardak'ı, sıkıyönetim yasası gereğince, kamu güvenliğini korumak özürüyle, tutuklayarak Girne Kalesi'ne hapsediyordu. Kısa bir tutuklamadan sonra Dr. Esat İstanbul'a dönmek için başvuruda bulunuyor; daha sonra İstanbul'a dönüyor;

¹¹³ Derviş Manizade: *Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul, 1975, s. 60-2; Söz, 14.10.1933; Oberling, op. cit., s. 53; McHenry, op.cit., s. 130; İsmail ve Birinci, op. cit., s. 29 vd.

Dr. Behiç ile Karabardak da bir süre Girne Kalesi'nde tutuklandıktan sonra özgür bırakılıyorlardı¹¹⁴.

"Enosis" akımı kızışıyor

12 Ekim 1919 Pazar günü, Kıbrıs'ın hemen hemen tüm Hıristiyan köylerini temsil eden delegeler Lefkoşa'da, başpiskoposluk binasında bir toplantı yaparak, Hıristiyan Rum halkını, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini dileyen bir önergeyi oy birliğiyle geçiriyorlardı. Kıbrıs Türkleri buna epeyi tepki gösteriyor; Lefkoşa, Lârnaka, Limasol, Magosa, Girne ve BaĢtaki Türklerin önderleri, 12 ile 13 Ekim 1919 tarihlerinde İngiliz yüksek komiserine gönderdikleri yazılarda, Rumların "enosis" davranışlarına karşı çıkıyor; adada statükonun devamının sağlanmasını istiyor; Kıbrıs'ın "uygarlık ve eğitim açısından düşük bir düzeyde bulunan" Yunanistan'a ilhakının, adadaki "61.000 Müslüman'ın imhasına yol açacağını" vurguluyorlardı¹¹⁵. Öte yandan, Kıbrıs'ta yayımlanan Türkçe *Doğru Yol* ve *Söz* gazeteleri de "enosis" kışkırtıcılarını sert biçimde eleştiriyorlardı¹¹⁶.

1921 yılında, Türk Kurtuluş Savaşı'nın en kızışkın bir sürecinde, Kıbrıs'taki İngiliz yönetimi Türkiye'den adaya okul kitapları ithalini yasaklıyordu¹¹⁷. Aynı yıl, Nisan ayında, Yasama Konseyi'nin iki Türk üyesi, Musa İrfan ve Sait beyler, yüksek komisere gönderdikleri bir yazıda, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki için Kıbrıs'lı Hıristiyan politikacılarca son iki yıldan beri yapılmakta olan kışkırtmanın, İngiltere'ye bir kurul göndermek ve Kıbrıs'ta gösteriler düzenlemek gibi eylemlerle örgütlenmiş bir propaganda biçimini aldığını; Rumlarca örgütlenen gösteri yürüyüşlerinin çok can sıkıma ve Müslüman toplum arasında kin yaratmaya başladığını; bunlar sürerse, sabırlı ve yasalara itaatkâr Türk toplumunun sabrının tükenmesi ve tüm çabalara karşın, Türk önderlerin onları denetim altında tutamamaları olasılığı olduğunu öne sürüyor ve hükümeti, "oldukça ciddi ve acıklı sonuçlara" yol açmalarından kaygılandıkları bu denli rahatsız edici ve örgütlenmiş kamu kışkırtmalarına son vermek için vakitli önlemler almaya çağırıyorlardı.

¹¹⁴ CO 67/191/28343.

¹¹⁵ CO 67/193/62311: Stevenson'dan Milner'e gizli yazı, Lefkoşa, 14.10.1919.

¹¹⁶ *Doğru Yol*, 27.10.1919 ve 19.1.1920; *Söz*, 14.10.1933; Manizade, op. cit., s. 60-1; Oberling, op. cit., s. 53; McHenry, op. cit., s. 130.

¹¹⁷ Vehbi Z. Serter: *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, Lefkoşa, 1975, c. I, s. 31.

Musa İrfan, ayrıca, ada müsteşarına 11 Nisan 1921'de gönderdiği yazıda, son günlerde, söz konusu kışkırtmanın daha da kötüleştiğini ve bunun sürmesine izin verilirse, neden olacağı felâketi kimsenin tahmin edemeyeceğini; Rum politikacıların erkek okul öğrencilerini ve Rumlar arasındaki "ayak takımını" Türklere karşı aşılmaya çalıştıkları nefret duygularının hududu olmadığını vurguluyordu¹¹⁸.

Türk Kurtuluş Savaşı süresince Kıbrıs Türkleri, Anadolu'daki Yunan saldırganlığının kurbanı birçok Türkler için yardım topluyor; bu yardımı dolaylı biçimde Anadolu'ya iletiyor; bu çalışmalarda *Doğru Yol* ve *Söz* adlı gazetelerin sahipleri Ahmet Raşit'le Mehmet Remzi'nin büyük yardımı geçiyordu¹¹⁹. 1922 yılı Eylül başlarında, Anadolu'daki Yunan ordularının Kemalist ordularca bozguna uğratılmış oldukları haberi Kıbrıs Türkleri arasında büyük sevinç yaratıyor; birçok Türk ev ve kulüplerini Türk sancaklarıyla donatıyor, ama Rumların saldırılarına uğruyorlardı¹²⁰.

Lozan Antlaşması

Bu sırada Kıbrıs Rumları, Batı Anadolu'daki Yunan yenilgisine karşın "enosis" savaşımını sürdürüyorlardı. Onların, "enosis"i gerçekleştirmek için bir ulusal konsey kurmuş olmalarına içerleyen Kıbrıs'lı Türk önderlerden Dr. Eyyüp Necmettin, Yüksek Komiser Malcolm Stevenson'a 11 Aralık 1922'de gönderdiği yazıda şu üç nokta üzerinde duruyordu: 1. Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi olanaksızsa (ki bu, ulusal dileğimiz ve kalbimizin arzusudur), adada savaştan önceki statü kurulmalı ve Türk hükümetiyle adadaki Müslüman halkın onayı alınmadan Kıbrıs, Türk hükümetinden başka bir yönetime verilmemelidir; 2. Yasal bir birim olarak bir İslam Konseyi kurulmalı ve Şer'îye mahkemeleri, eğitim sistemi ve Evkaf'ın yönetimi bu kurula verilmelidir; 3. Kıbrıs Rumlarınca önerilen özerkliğe, varlığımızı ve tüzel kişiliğimizi tehlikeye koyacağı nedeniyle karşı konulmalıdır¹²¹.

¹¹⁸ CO 67/202/20544: M. İrfan ve A. Sait'ten yüksek komiser yazı, Lefkoşa, 11.4.1921; M. İrfan'dan Sömürge müsteşarına gizli yazı, Lefkoşa, 11.4.1921. Kıbrıs yönetimi, fesat kışkırtıcı yayınları yasaklamayı ve fesat kışkırtıcı yazılar içeren gazeteleri geçici bir süre için kapatmayı kolaylaştırmak ve "enosis" akımını etkisiz bırakmak amacıyla 1921 yılı Nisan'ında bir yasa geçiriyordu. *Cyprus Gazette*, No. 1475, 1.4.1921, s. 137-9.

¹¹⁹ Beria Remzi Özorun: "Kıbrıs'ta Türk Basını", VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, Ankara, 1973, s. 21-32.

¹²⁰ *Söz*, 30 Eylül ve 6 Ekim 1922.

¹²¹ FO 371/9139/E 748/748/44.

1923 yılı Temmuz ayında Lozan Antlaşması'nın¹²² imzalanmasını izleyen dönemde, Türk yönetiminin adaya iade edilmeyeceğini anlayan Kıbrıs'lı birçok Türk Anadolu'ya göç etmeyi yeğliyor; bazan tüm köylerin sakinleri bu göçe katılıyordu¹²³. Yapılan tahminlere göre, göç edenlerin sayısı 2.000 ile 10.000 arasında değişiyordu¹²⁴. İngiliz yönetimi altında eğitim fırsatlarının pek sınırlı olduğunu gören yüzlerce Türk öğrenci de, eğitimlerini Ankara veya İstanbul'da tamamlamak zorunda kalıyorlardı¹²⁵. Bu öğrenciler ancak Türk uyruğu oldukları takdirde Türkiye'de parasız eğitim görebilirlerdi. Bu yüzden Kıbrıs uyrukluğundan çıkarak Türkiye uyrukluğuna geçiyor, birçoğu da evlenerek Türkiye'ye yerleşiyordu. Bugün, Türkiye'nin Silifke, Anamur, Alanya ve Antalya gibi bölgelerinin kasaba ve köylerinde yaşamakta olan birçok Kıbrıs'lı Türk vardır¹²⁶.

Kıbrıs sömürge ilân ediliyor

Kısa bir süre önce, 3 Haziran 1923'te ulusal bir kurultay düzenleyen Rumlar, "enosis" isteminde bulunan bir seri öneriler geçirerek bunları Sömürgeler Bakanı Devonshire Dükü'ne gönderiyorlardı; ama Bakan, onlara müsteşarı H. J. Read aracılığıyla 14 Ağustos'ta verdiği yanıtta, 1915'ten bu yana kaydedilmiş olan olayların (yani yapılan Kıbrıs önerisinin Yunanistan'ca kabullenilmesinin) ışığı altında, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı sorununun "sona ermiş sayılması gerektiğini" vurguluyordu¹²⁷. Böylece, İngiliz koalisyon ve Muhafazakâr Parti yönetimlerinden ters yanıt alan Kıbrıs Rumları, İngiltere İşçi Partisi'nin 1924 yılı Ocak ayında erke geçmesini sevinçle karşılıyor; ama yeni Başbakan Ramsay MacDonald'ın, Kıbrıs'ın statüsünde hükümetin herhangi bir değişiklik yapmaya yönelik bir plânı olmadığını 14 Nisan'da parlamentoda açıklaması üzerine umudlarını yitiriyorlardı¹²⁸.

Buna karşın, yine de Kıbrıs'ın statüsünde 10 Mart 1925'te yeni bir değişiklik yapılıyor; o gün çıkarılan bir Kraliyet Beratı'yla ada bir İngiliz sömür-

¹²² Lozan Antlaşması için bkz. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı*, II, s. 122 vd.

¹²³ Alasya: *Kıbrıs Tarihi*, s. 137.

¹²⁴ CO 67/258/39915; McHenry, op. cit., s. 161.

¹²⁵ Oberling, s. 53; McHenry, s. 133-4, ve 160-1; C.F. Beckingham: "The Cypriot Turks" (Kıbrıs'lı Türkler), *The Royal Central Asian Society*, 43, kısım II, Nisan 1956, s. 127; Bilge, s. 5; N. Kökdemir: *Dünkü ve Bugünkü Kıbrıs*, Ankara, 1956, s. 137.

¹²⁶ CO 67/219/, XF 7306.

¹²⁷ FO 371/10222/37447/1924: H.J. Read'den Spiros J. Arazos'a yazı, Londra, 14.8.1923.

¹²⁸ Hill, IV, s. 540; *Hansard*, 14.4.1924.

gesi biçimine getiriliyor¹²⁹; böylece, adanın 5 Kasım 1914'ten beri askıda bırakılmış olan statüsü¹³⁰ bir karara bağlanıyordu. Aynı zamanda, yüzlerce öğretmenin Yunanistan'dan Kıbrıs'a gelerek yerleşmelerine ve İngilizlere karşı "enosis" propagandası yapmalarına izin verilirken, 1931 yılı Ekim ayında, adadaki Türk okullarında ders vermek amacıyla Türkiye'den gelen bir erkek öğretmen, öğrencilere vereceği dersler konusunda okul yetkilileriyle anlaşamadığı için bir ay içinde adadan ayrılmak zorunda kalıyordu¹³¹.

Hükümet, "enosis" akımının etkisini nihayet kısıtlamak amacıyla, 1929'da ilkokul eğitim yasasını geçirerek, yerel Türk ve Rum okullarına öğretmen atama, terfi ettirme, cezalandırma ve işine son verme işlemlerini yerel komisyonlardan alarak valinin yetkisine veriyordu¹³². Öteki yanda, 1930 başlarında "Türk Lisesi" adını alan Lefkoşa'daki İslâm Lisesi, İngilizlere karşı başlayan ve gittikçe yayılan bir akıma sahne oluşturuyor; 1937 yılında, İngiliz sömürge yönetimi, öğretmenlerden 4'ünün görevine son veriyor; liseye başöğretmen olarak bir İngiliz atıyor ve okulun adını yine "İslâm Lisesi" olarak değiştiriyor¹³³; Kıbrıs Türkleri kendi okullarını yönetmede söz söylemek hakkından yoksun bırakılıyorlardı.

Bu sırada İngiliz yönetimi, bir hükümet dairesi biçimine koyduğu Evkafı baskı altında tutmayı sürdürüyor¹³⁴; 1 Ocak 1929'dan itibaren Müftülük makamını kaldırıyor¹³⁵; bunu yaparken Kıbrıs Türk halkına bu konuda danışmıyor; böylece, İslâm dünyasında yüzyıllar boyunca ve Kıbrıs'ta 1571'den beri var olan bir makama son veriyordu¹³⁶. 1931 yılı Ekim'inde yapılan Yasama Konseyi seçimlerinde başarı sağlayan Mısırlıhazade Necati Özkan, 1 Mayıs 1931'de Lefkoşa'da ulusal bir kongre düzenliyor; Türk sorunlarını ilgili katlara yeniden duyuruyordu¹³⁷. Öte yanda, 1920 yılı Eylül ayında yayımlanmaya başlanan Söz ile ilk sayısı 1931 yılı Nisan ayında yayımlanan Con Mehmet Rifat'ın *Masum Millet* adlı gazeteler, vakit vakit sömürge hükümetince kapatılıyorlardı.

¹²⁹ *Cyprus Gazette (extraordinary)*, No. 1.

¹³⁰ Hill, IV, s. 414.

¹³¹ FO 371/16091/E 222: 1931 yılı Türkiye raporu - Sir George Clerk'den Sir John Simon'a yazı, İstanbul, 7.1.1932.

¹³² Toynbee, *Survey*, 1931, s. 375.

¹³³ Manizade, op. cit., s. 412; ayr. bkz. Oberling, s. 52-3.

¹³⁴ McHenry, s. 122 vd.; *Cyprus Gazette*, 14.12.1928.

¹³⁵ Oberling, s. 52-3.

¹³⁶ Beckingham, s. 72-3; Oberling, s. 52-3; McHenry, s. 127-8.

¹³⁷ *Masum Millet*, 25.4.1931.

Vali Sir Ronald Storrs ve "enosis" akımı

30 Kasım 1926'da Kıbrıs'a vali atanan Sir Ronald Storrs, göreve başlar-ken, Kıbrıs Rumlarının "enosis" tutkularına karışmaya ve bunları önlemeye pek gönüllü görünmüyordu. Buna karşın, Rumların davranışlarından bıkararak, Sömürgeler Bakanı Leopold Amery'ye bu konuda 18 Ocak 1928'de sızlanırken¹³⁸, Bakan, ona 24 Nisan'da verdiği yanıtta, "enosis" akımına karışmamasını destekliyor; buna ek olarak da, Stelyos Pavlidis ve Neoptolemos Paskalis adlı tanınmış Rum politikacılarını başsavcılıkta önemli görevlere atıyordu¹³⁹.

Bu arada, 1929 yılı Haziran ayında İngiliz genel seçimlerini Muhafazakâr Parti'nin kaybederek, İşçi Partisi'nin hükümeti devralması, Kıbrıs'lı Rumlar için yine büyük bir umut nedeni oluyordu. İvedilikle Londra'ya bir kurul gönderiyorlar; kurul, 18 Ekim'de Sir John Shuckburgh'la görüşerek ona bir dilekçe sunuyor; bir sureti Avam Kamarası üyelerine dağıtıyordu. Sömürgeler Bakanı Lord Passfield (Sidney Webb), Kitium Piskoposu Nikodimos Milonas, S. Stavrinakis ve Zenon Rossidis'ten oluşan kurulu 25 Ekim-de kabul ediyor ve onlara, "enosis" sorununun kesinlikle kapanmış olduğunu bildiriyordu¹⁴⁰. Ancak Rumlar, "enosis"ten vazgeçmiyorlardı. Kıbrıs Rum kurultayı, Rum ulusal örgütünün "enosis" sorununu öne süren önergesini 26 Ocak 1930'da onaylıyor¹⁴¹; aynı yıl Ekim ayında yapılan Yasama Konseyi seçimlerinde ilhakçı adaylar başarı sağlıyorlardı. Seçimlerden hemen sonra adayı ziyaret eden Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı Drummond Shiels'in önüne dikilen ve Kıbrıs Rumlarını temsil ettiğini iddia eden Metropolit Nikodimos Milonas, "enosis" isteyen bir andıcı ona veriyor; Türk toplu-munu temsil eden Zekâ Efendi, bu Rum taşkınlığını gerektiği gibi yanıtlı-yordu¹⁴².

II. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs

Kıbrıs Türkleri kendi haklarını sağlamak için savaşırken, aralarında do-laşan birçok Grek ve panhelenizm yandaşlarınca kışkırtılan Kıbrıs Rumları, 1931 yılı Ekim ayının üçüncü haftasında adanın her yanında kargaşalıklar

¹³⁸ FO 371/12931/E 2280/2280/19.

¹³⁹ *Cyprus Gazette*, No. 1910 ve 1956, 5.4.1928 ve 7.12.1928.

¹⁴⁰ *Hansard*, 13.11.1929, s. 2032; *Cyprus Gazette*, 13.12.1930.

¹⁴¹ Hill, IV, s. 543.

¹⁴² *Ibid.*, s. 545.

çıkarıyor; Vali Sir Ronald Storrs'un Lefkoşa'daki ikametgâhı olan hükümet konağını yakıyorlardı¹⁴³. Bu kargaşalıklar sırasında 6 kişi yaşamlarını yitiriyor, 30 kişi yaralanıyor ve mülke epeyi zarar yapıyordu. 2.000 kişi tutuklanarak çoğu cezalandırılıyor; kargaşalıkları başlatan 10 Rum elebaşı tutuklanarak hudut dışı ediliyor; Yasama Konseyi kaldırılıyor¹⁴⁴ ve olaylar, ancak Kasım ayının ilk haftasında bastırılabilirdi¹⁴⁵. O tarihten sonra, sömürge yönetimi, adada bir baskı rejimi uygulamaya başlıyor; II. Dünya Savaşı'na kadar süren bu baskıdan Rumlar gibi Türkler de sıkıntı çekiyordu¹⁴⁶.

1931 olaylarından sonra adaya vali atanan Sir Edward Stubbs¹⁴⁷, ancak bir yıl süren görevden sonra vali olarak Seylân (Sri Lanka)'a hareket etmeden önce, 16 Ekim 1933'de kaleme aldığı Kıbrıs'la ilgili bir raporda, ada Rumlarının kendi kendilerini yönetme yeteneğinden yoksun olduklarını vurguluyordu¹⁴⁸. Onu izleyen Sir Herbert Richmond Palmer¹⁴⁹, bu görüşlere katılıyor ve Kıbrıs'ı sert bir yönetime tâbi tutuyordu. Sömürgeler Bakanlığı'na göre, 1931 olaylarından sonra Kıbrıs, "iyiliksever otokrazi" sistemine göre yönetiliyordu¹⁵⁰. Bu dikta rejiminde hem Rumlar, hem de Türkler ezgi çekiyorlardı.

Palmer, Kıbrıs Türkleri arasında başgösteren Kemalist ve İslâmcı akımları birbirlerine karşı kışkırtarak, tipik İngiliz "böl ve yönet" öğretilerine uygun biçimde, Kemalizm'in adada yayılmasını önlemek için İslâmcılığı kullanıyor¹⁵¹, ama sonuçta bu siyasasında başarı sağlayamıyor; Kemalizm ve getirdiği devrimler Türk toplumu arasında yayılıyordu¹⁵². 1939 yılı Ağustos ayında, Palmer'in yerine William Battershill'in vali atanacağı haberi Türk toplu-

¹⁴³ *The Times*, 23.10.1931.

¹⁴⁴ *Hansard*, 12.11.1931, s. 225.

¹⁴⁵ *Command* (Kraliyet Buyruğu) 4045: "1931 Ekiminde Kıbrıs'ta vukubulan kargaşalıklar"; FO 371/15956/C 2760: Sömürgeler Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı No. 98555/2, Mart 1932; ayr. bkz. Stavrinidis, s. 25 vd.; Reddaway, s. 40; Gazioglu, s. 225; McHenry, s. 98 vd.; Doros Alastos: *Cyprus in History* (Tarihte Kıbrıs), Londra, 1976, s. 351 vd.; *The Times*, 23.10.1931; *Manchester Guardian*, 24.10.1931; Storrs, s. 506-12.

¹⁴⁶ Oberling, s. 33 vd.; McHenry, s. 100 vd.; Toyntee, s. 386.

¹⁴⁷ 4.12.1932'de vali atandı.

¹⁴⁸ CO 67/251/19798.

¹⁴⁹ 21.12.1933'de vali atandı.

¹⁵⁰ FO 371/19511/R 6403/19: Kıbrıs'la ilgili Sömürgeler Bakanlığı raporu, 22.10.1935.

¹⁵¹ CO 67/268/90152: Palmer'den Ormsby Gore'a yazı, Lefkoşa, 4.12.1936.

¹⁵² McHenry, s. 138 vd., 152-3.

munu epeyi sevindiriyordu¹⁵³. Ancak, dikta rejimi günlerinde Kıbrıs'lı birçok Türk, Türkiye'ye göç ediyordu¹⁵⁴.

1920'de Remzi Okan'ca yayımlanmaya başlanan Söz Gazetesi ile 1931 yılında Con Mehmet Rifat adlı bir Türk hukukçu tarafından yayımlanmaya başlanan *Masum Millet* adlı gazete, İngiliz sömürge yönetiminin kötülüklerini dile getiriyor; o yönetimi korkusuzca eleştiriyordu. 1940'larda Dr. Fazıl Küçük'le Rauf Denктаş gibi güçlü önderler meydana çıkıyordu. Dr. Küçük, 14 Nisan 1942'de yayımlamaya başladığı *Halkın Sesi* adlı gazetesinde hem "enosis"e karşı cephe alıyor ve hem de sömürge yönetimini çekiştiriyordu. Dr. Küçük, 1943 yılı Nisan ayında kurulan "Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu" (KATAK)'nun kurucularındandı; ama önderler arasında başgösteren anlaşmazlık yüzünden çekilerek, 1944'te "Türk Millî Birlik Partisi"ni kurmuştu¹⁵⁵.

1946 yılında, Başpiskopos Leontios'un başkanlığı altında bir Rum delegasyonu, "enosis"i sağlamak amacıyla Londra'ya gidiyor, ama başarılı olmuyordu. Bir yıl sonra da Kıbrıs Rum Komünist Partisi AKEL, Kıbrıs'a özerklik sağlamak için Londra'ya bir kurul gönderiyordu. 1948 yılı Mayıs'ında Kıbrıs Valisi Lord Winster, adaya kısıtlı özerklik öneren bir anayasa hazırlıyor, ama Rumlar (sağcı ve solcu olmak üzere) bunu kabullenmiyorlardı¹⁵⁶. Bu gelişmelerden kaygılanan Kıbrıs Türk toplumu, Dr. Fazıl Küçük'ün önderliği altında, 28 Kasım 1948'de, Lefkoşa'da büyük bir miting düzenliyor ve Türkiye Cumhurbaşkanı ile Başbakanı'na gönderdikleri telyazısında, Kıbrıs Türk toplumunun imhasına yol açacak olan "enosis"e ve özerkliğe karşı çıktıklarını bildiriyorlardı. Bu miting, Türkiye basını ve üniversite öğrencileri üzerinde büyük bir izlenim yaratıyor; o tarihten sonra Kıbrıs Türklerinin savına tüm Türk ulusu daha yakın ilgi göstermeye başlıyordu¹⁵⁷.

Kıbrıs Türk Toplum İşleri Komisyonu'nun raporu

1948 yılında Vali Lord Winster, Kıbrıs Türk toplumunun baskılarına boyun eğerek toplumun sorunlarını araştırıp rapor sunması için, "Kıbrıs Türk Toplum İşleri Komisyonu"nu atıyordu. Sekiz üyeden oluşan komisyo-

¹⁵³ *Vakit*, No. 60, 11.8.1939; McHenry, s. 112.

¹⁵⁴ CO 67/258/39915; CO 67/262/90096; McHenry, s. 192 ve 195.

¹⁵⁵ Oberling, s. 54-5.

¹⁵⁶ Stavrinides, s. 26; Alasya: *Kıbrıs Tarihi*, s. 146-6; Gazioğlu, s. 75 ve 78.

¹⁵⁷ Bilge, *Le Conflict de Chypre*, Ankara, 1961; ayr. bkz. Stavrinidis, s. 27.

nun üyelerinden biri de Rauf Denктаş'tı. Komisyon, 1949 yılında bir rapor hazırlıyor; ama sömürge hükümeti bu raporu askıda bırakıyordu. Hükümetin bu davranışını bir aşağılama olarak nitelendiren Kıbrıs Türk önderleri, komisyonun önerilerini kendi programları olarak kabulleniyor ve raporun hükümetçe uygulanmasını sağlamak amacıyla savaşıma girişiyorlardı¹⁵⁸.

Rapordan anlaşıldığına göre, sömürge müsteşarının 19 Kasım 1928 tarihli mektubuyla müftülük makamı kaldırılarak, Türk Evkaf delegesi, Fetva Emmini atanınca, adadaki İslâm kuruluşları altüst olmuş; görünürde Evkaf delegesi, müftülük görevlerini üstlenmiş ve bu görevler, kadının dini görevlerden çekilmesi üzerine daha da artmıştı. Komisyonun görüşünce, biri gayri Müslim olan Evkaf delegelerinin, Müslümanların önderi olan müftünün görevlerinin bir bölümünü üstlenmeleri uygunsuzdu. Evkaf'ın İngiliz delegesinin bu denli görevler yapması istenmiyordu; dolayısıyla Müftülük makamı olağan olan en erken tarihte yeniden kurulmalıydı.

Evkaf, dini bir kuruluştu ve Türk yönetimi günlerinde Lefkoşa'da bir Evkaf Müdürlüğü vardı. 1878 Kıbrıs Sözleşmesi'ne göre, biri Osmanlı biri de İngiliz olmak üzere iki Evkaf delegesi atanması öngörülüyordu; ancak, Evkaf kuruluşunun tüm tarihi boyunca bu gibi atamaların evveliyeti kaydedilmemişti. Delegelerin güç ve yetkileri saptanmamıştı. İngiliz işgalinin başlangıcından beri, delegeler, Evkaf mal ve mülkünü denetlemek ve yönetmek görevlerini de yerine getiriyorlardı. Müslüman toplum, Evkaf delegelerinin vakıf mallarını yönetmelerine karşı çıkıyor ve başta Hacı Hafız Ziyai Efendi olmak üzere, Yasama Konseyi'nin Türk üyeleri bu konuda hükümeti protesto ederek, Evkaf mallarını yönetecek olan Evkaf müdürünün Kıbrıs kadısınca atanmasını öneriyorlardı.

1924'te kurulan Kıbrıs İslâm Derneği, Evkaf'ın yönetimini Türk halkınca seçilecek bir komisyona bırakmasını hükümetten istiyor; ama sömürge hükümeti buna yanaşmıyordu. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, Kıbrıs Türkleri, vakıfların yönetiminin, Balkan ülkelerinde olduğu gibi, Evkaf delegelerinin ellerinden alınarak, seçilmiş bir komisyona verilmesini umut ediyorlardı; ancak, 1928'de çıkarılan "Kıbrıs Evkaf Yönetim Kraliyet Buyruğu" (*Cyprus Evcaf "Mohammedan Religious Property" Administration Order-in-Council*)'yla, Evkaf delegelerine, valinin nihai denetimine bağımlı olmak üzere, oldukça geniş yetkiler veriliyor; bu buyruğun 7. maddesi gere-

¹⁵⁸ Beckingham, s. 76.

ğince bir hükümet örgütü olarak Evkaf Dairesi kuruluyor ve böylece, Türk toplumu, Evkaf'ın yönetimi konusunda doğrudan veya dolaylı biçimde görüşlerini yansıtmaya hakkından yoksun bırakılıyordu. Hükümet bu yöntemi uygularken Türk toplumuna danışmıyor; öte yandan Rumların dini mallarının yönetimine karışmıyordu. Komisyonun görüşünce, hükümetin, Evkaf'ın yönetimine bu biçimde karışması demokrasi kurallarına ve yasaya karşıtı. Dolayısıyla, komisyon, Evkaf'ın yönetimi için, Evkaf delegelerinin yetki ve görevlerine benzer gücü olacak bir encümen seçilmesini öneriyordu. Tam bu sırada, Dip Karpaz'da bulunan ve Hal'a Sultan Tekkesi'ne ait Mülhaka Vakıf olan 12.086 dönümlük Afendrika Çiftliği'nin, o yörenin sakinleri tarafından suistimal edildiği öğreniliyordu. Evkaf Dairesi, Evkaf'a ait olan değerli arsaları en azından 40 yıl süre ile ve Evkaf'ın çıkarlarına karşıt olarak kimi firmalara veya kişilere kiralamıştı.

Eğitim sahasında ise, 1905 yılına kadar Müslüman okulları, Türk toplumunca seçilen komisyonlarca; o yıldan sonra, yarısı resmi görevlilerden oluşan encümenlerce yönetiliyor; 1931 yılı kargaşalıklarından sonra Yasama Konseyi kapatılınca, bu encümenlerin tüm üyeleri resmi görevlilerden oluşuyordu. Oysaki Rum Ortodoks okullarının encümenlerinde pek az resmi görevli üye bulunuyordu. Türk Toplumunun Sorunlarını Araştırma Komisyonu, Türk okullarının denetim ve yönetiminin, Türk toplumunun seçeceği temsili bir encümene devredilmesini talep ediyor; hükümetin bu konuda Rumlara ve Türklere karşı uyguladığı çift ölçüyü göz ardı etmiyordu¹⁵⁹. Hükümet, bu raporu rafa kaldırıyor; ama Kıbrıs Türk önderleri, rapordaki önerileri gerçekleştirmek amacıyla savaşıma başlıyorlardı.

EOKA tedhiş dönemi

1931 yılı olayları dışında, Kıbrıs, 1950'lerin başlarına dek sakin olan ve yavaşça gelişen bir ada idi. Orada yaşayan ve İngiliz sömürge yöneticilerince kayırılan Hıristiyan toplum, Türk toplumuna oranla daha sür'atle geliyor; Türk toplumu, İngiltere'ye olan bağlılığına karşın İngiliz yönetimince savsaklanıyor ve terkediliyordu. Öte yandan kendilerini Helen sayan Kıbrıs Rumları, sağlamış oldukları İngiliz koruyuculuğuna, sert bir "enosis" kampanyası başlatmakla tepki gösteriyorlardı. Oysaki, Kıbrıs, tarihte hiçbir zaman Yunanistan'a ait olmamıştır. Londra'da, "Public Record Office" olarak

¹⁵⁹ Kıbrıs Türk Toplum İşleri Komisyonu Raporu, Lefkoşa, 1949; ayr. bkz. Oberling, s. 55-6; Beckingham, s. 76; McHenry, s. 146-9.

anılan İngiliz Devlet Arşivi'nde korunan İngiltere Sömürgeler ve Dışişleri bakanlıkları belgelerine göre, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını haklı gösterecek herhangi bir tarihi veya coğrafi nedeni kanıtlayıcı kayıt yoktur. Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki durumu bakımından Balkan Yarımadası'na değil, Anadolu'ya bağlıdır¹⁶⁰.

Kıbrıs Rum toplumu örgütlenerek ve Kıbrıs Türk toplumunu hiçe sayarak "enosis" savını adaya zorla kabul ettirmek yoluna gidince, ki toplum arasında bağdaşmayan, ayrı siyasi şuur ve kimlik doruğa erişiyordu. Türk toplumunu güçsüz bırakarak susturmak deneyiminde bulunan Rumlar, onlara karşı aşağılama, adaletsizlik ve ayırım yapma gibi düşmanca bir kampanya başlatıyor; onların bu davranışlarından huzursuz olan Türkler, Rumlarla uzun süre birlikte yaşama deneyiminin getirmiş olduğu zararları da gözönünde tutarak, Rumların, ellerine fırsat düşerse kendilerine adilâne işlem yapmayacakları sonucuna varıyorlardı. Gerçekten de, Rum Ortodoks Kilisesi ve Kıbrıs'ın İngiltere'ce işgalinden beri adaya Yunanistan'dan sızmakta olan profesyonel kışkırtıcıların öncülüğü altındaki bu "enosis" akımı gittikçe yayılmaya başlayınca, Türklere ve haklarına yapılan saldırılar, onlara her sahada uygulanan aşağılayıcı tutum, hükümet hizmeti ve belediye işlerinde karşılaşmaları ayırım da gittikçe artıyor; Kıbrıs Türkleri, birbirlerini desteklemek ve korumak için kendi toplumlarının kaynaklarına dayanmak zorunda bırakılıyorlardı¹⁶¹.

İlkin "enosis" akımı pek ciddiye alınmıyordu, çünkü Kıbrıs Rumlarının halis Helen olmayıp karma bir soy oluşturduğuna inanan Yunanlılar, onların düşlerine pek ilgi göstermiyorlardı¹⁶²; ama, Yunan okul kitaplarıyla beslenen, Rum Ortodoks papazlarca kışkırtılan, Yunan eğitimci ve politikacıları tarafından tahrik edilen *Megali İdea* (Yüce İdeal)¹⁶³ adlı Yunan düşü-ki "enosis"

¹⁶⁰ FO 371/19511/C 6403: Sömürgeler Bakanlığı'nın Eylül 1935 tarihli ve "Kıbrıs'ta İngiliz politikası" başlıklı gizli raporu; FO 371/9897/C 19108: Atina'daki İngiliz Büyükelçiliği 1. Sekreteri J.G. Tahourdin'in 23.12.1947 tarihli gizli raporu; FO 371/5291/E 14338: Yarbay Amery'nin Deniz Yarbayı Kenworthy tarafından 15.11.1920'de Avam Kamarası'nda sorulan bir soruya verdiği yanıt; ayr. bkz. Hill, s. 488.

¹⁶¹ Türk Enformasyon Merkezi: *Cyprus - the problem, in the light of truth* (Kıbrıs - Gerçeğin Işığında Sorun), Lefkoşa, Eylül 1967.

¹⁶² Franz Georg Maier: *Cyprus from earliest times to the present* (Eski Çağlardan Zamanımıza Kadar Kıbrıs), İngilizce çevirisini Peter George yapmıştır, Londra, 1978, s. 142 vd.; Hill, I, s. 193 ve 281, II, s. 1 vd.

¹⁶³ Nancy Crawshaw: *The Cyprus revolt* (Kıbrıs İhtilali), Londra, 1978, s. 13; ayr. bkz. Oberling, s. 11; Hans Kohn: *The idea of nationalism: A study in its origins and background*

de onun bir bölümünü oluşturmaktadır- yayılmaya başlıyordu. 1922 yılı Ağustos ayında Batı Anadolu'da Türk ulusal önderi Mustafa Kemal'ce ve 1974 yılı Temmuz ayında Kıbrıs'ta, Türkiye'nin o günkü Başbakanı Bülent Ecevit'çe iki kez yenilgiye uğratılan *Megali İdea* hâlâ birçok Grek ve Rumların kalbinde yatmaktadır. Kıbrıs Türkleri, Bizans İmparatorluğu'nu hortlatmak amacı güden işte bu *Megali İdea* düşü yüzünden Rumlarca zulme uğratılmış, kendi insan haklarından yoksun bırakılmış, kırımdan geçirilmiş ve bizzat kendi yurtlarında, Ermenilerden sonra üçüncü sınıf yurttaş işlemeine tâbi tutulmuşlardır¹⁶⁴.

Megali İdea'nın müjdecileri veya misyonerleri, Yunanlı öğretmenler olmuştur. Bu öğretmenler, Rum okullarında kullanılan kendi öğretim materyalleri ve özellikle okul kitapları aracılığıyla *Megali İdea*'nın İncil'ini yaymaya başlamışlardır. Dünya Yönetimi Parlamento Grubu'nun Eğitim Danışma Kurulu tarafından hazırlanan ve Londra Üniversitesi Eğitim Enstitüsü Öğretim Üyesi Barbara Hodge, Oxford'da St. Antony Koleji emekli öğretim üyesi Profesör Geoffrey Lewis ve Eğitim Danışma Komisyonu'nun ortak başkanı Profesör J. A. Lauwreys'in eğitim sahasında yaptıkları araştırmada saptamış oldukları bulgulara dayanan raporda, Kıbrıs'ta iki toplum arasında uyum ve işbirliği için ortam hazırlanacağı yerde çekişme ve anlaşmazlık için ortam hazırlandığı öne sürülüyor, şöyle deniyor: "Yunanistan'ın tarihi, gerçekten gösterildiği gibi ise, Türkler için bu gezegende (dünyada) yer var mıdır? Ve tüm bunları değiştirmek, yalanları ve saptırmaları ortadan kaldırmak ve öğretime gerçek tolerans ve seçicilik getirmek için ne yapılabilir?" Kurul, Yunan ve Türk ders kitaplarından örnekler verir; Yunan kitaplarının Türklerinkinden daha kötü olduğunu vurgular¹⁶⁵.

1950 yılı başlarında, Muskos adlı genç ve hırslı bir piskopos, III. Makarios olarak Kıbrıs Başpiskoposluğuna seçiliyor ve "ulusal özgürlüğümüz için çalışarak, Kıbrıs'ı anayurt Yunanistan'la birleştirme politikasından asla vaz-

(Ulusalçılık Fikri: Kökeni ve Evliyetiyle İlgili Bir Araştırma), s. 330; Dennis Skiotis: *Vizantine ke Metavizantine* (Bizans ve Sonrası), c. I, s. 158; Stavrinidis, s. 19-20; McHenry, s. 10 vd.; Stephen G. Xydis: "Modern Greek nationalism" (Modern Grek Ulusalçılığı), *Nationalism in Eastern Europe* (Doğu Avrupa'da Ulusalçılık), yayımlayan Ivo J. Lederer ve Peter F. Sugar, Seattle, 1969, s. 237 vd.

¹⁶⁴ Oktay Öksüzoğlu: *Persecution of Islam in Cyprus* (Kıbrıs'ta İslâma Karşı Ezgi), Lefkoşa, tarihsiz, s. 3; Dr. Kenan Atakol'un demeci.

¹⁶⁵ "Cyprus school history textbooks" (Kıbrıs okullarında okutulan tarih kitapları), *New Cyprus*, c. 1, No. 3, Nisan 1985, s. 24 vd.

geçmeyeceğim” sözleriyle, 28 Ekim 1950’de and içiyor¹⁶⁶; Yunan ordusunda albay olan Kıbrıs’lı zalim bir Rum maceraperest, Yeoryios Grivas’la birlikte, İngilizleri adadan çıkarmak, Türkleri susturmak ve şiddete dayanarak “*enosis*”ı gerçekleştirmek amacı güden EOKA tedhiş örgütünü kuruyordu. EOKA, 1 Nisan 1955’te, Makarios’la Rum Ortodoks Kilisesi ve Yunan hükümetinin tinsel ve edimsel yardımlarıyla¹⁶⁷, Kıbrıs’ın II. Dünya Savaşı günlerinde bile görmediği bir tedhiş ve kırım kampanyası başlatıyordu. Rumların Kıbrıs’ta başlatmış oldukları bu tedhiş adadaki Türklerin huzurunu kaçırıyor ve birçok göçlere neden oluyordu¹⁶⁸.

Çok geçmeden, mezarlıklar, EOKA tarafından merhametsizce öldürülen veya kırıma uğratılan kadın, çocuk, yaşlı ve genç olmak üzere birçok masum insanla doluyordu. Kıbrıs’ta (Türk, İngiliz veya Rum olsun) bir oğul, bir kız, bir baba, bir anne veya bir akraba yitirmemiş pek az aile kalıyordu. “*Enosis*” savına ihanet ettikleri özürüyle birçok Rum da EOKA tarafından öldürülüyor; yüzlerce Kıbrıs’lı Türk, İngiliz askeri ve sivil halk katlediliyor; binlerce Türk, evleri ve öteki malları Rumlarca yıkılan karma köylerden kaçmak zorunda kalıyordu¹⁶⁹.

9 Mart 1956’da Makarios Seysel Adaları’na sürülüyor, ama Kıbrıs’ta tedhiş sürüyordu. Türkler, kendilerini bu tedhişe karşı korumak amacıyla ilkin “Volkan” adlı gizli bir örgüt kuruyor, bu örgüt, daha sonra, “Türk Mukavemet Teşkilâtı” (TMT) olarak yeniden ve daha etkin biçimde örgütleniyordu. Türkler, ayrıca, bu sırada Türk hükümetini ve Kıbrıs Türk önderlerini desteklemek amacıyla, 27 Ocak 1958 günü bir miting düzenliyorlardı. Bu silâhsız ve savunmasız bir toplantı idi; ama İngiliz güvenlik güçleri bu toplantıyı göz yaşartıcı bombalarla dağıtmaya kalkışıyor, jiplerini cılgınca Türk halkın üstüne süren İngilizler, Şerife Ahmet adlı yaşlı bir Türk kadını ve Mehmet Ahmet Bendik adlı yaşlı bir Türk erkeğini çiğneyerek öldürüyorlardı. Türkler bu olayı protesto etmek için 28 Ocak günü toplantı yapıyor; İngilizler yine makineli tüfekler, tabancalar ve göz yaşartıcı bombalarla, silâhsız ve savunmasız Türklere saldırıyor; bu olayda da Mustafa Ahmet, Sermet Kanatlı, İbrahim Ali, Safer Muharrem ve Fuat Yusuf şehit oluyorlardı. İngilizlerin 27-

¹⁶⁶ “Chronology of the Cyprus conflict” (Kıbrıs çatışmasının kronolojisi), *Turkish News*, Kıbrıs Türk Cemiyeti, Londra, 1.2.1979, s. 23; ayr. bkz. Stavrinides, s. 27 vd.; Reddaway, s. 73.

¹⁶⁷ Stavrinides, s. 31.

¹⁶⁸ Alasya: *Kıbrıs Tarihi*, s. 37.

¹⁶⁹ S.R. Sonyel: *The Turco-Greek conflict* (Türk-Yunan Anlaşmazlığı), Kıbrıs Türk Cemiyeti, Londra, 1976; Crawshaw, s. 156 ve 170; Reddaway, s. 56 vd.

28 Ocak 1958 günü öldürdükleri bu 7 şehidimizden başka, EOKA, çeşitli köylere yaptığı baskınlarla ve kişilere karşı giriştiği saldırılarla birçok Türk'ün canına kıyıyordu¹⁷⁰.

Bu arada, 1957 yılının sonlarında başsavcılık görevinden çekilen Rauf Denктаş, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun başkanlığına getiriliyor; federasyon, kısa sürede Kıbrıs Türklerinin sosyal, kültürel ve ekonomik gereksinimlerini karşılamak için Türkiye ile sıkı ilişkiler kuruyordu. Bu gelişmeler kaydedilirken, 31 Ağustos 1957 gecesi, Ulus Ülfet, Mustafa Ertan, Kubilay Altaylı ve İsmail Beyoğlu adlı gençler, Lefkoşa'nın Küçük Kaymaklı semtinde bir evde bomba imal ederken vuku bulan patlama sonucunda şehit oluyorlardı. Kıbrıs Türk toplumunun savunulması için oluşturulan "Volkan" adlı gizli örgütte, kıt olanaklar ve derme-çatma silâhlarla mücadele eden bu fedakâr gençlerin ölümleri, Türk toplumu ve ulusunu derin bir üzüntüye boğuyordu¹⁷¹.

Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluyor

Kıbrıs'taki olaylar dünya kamuoyunun gözünden kaçmıyor; Türkiye ile Yunanistan'ın Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak bir savaşa sürüklenmeleri olasılığı, Makarios'la tedhişçilerinin akıllarını başlarına getiriyordu. Ayrıca, İngilizler, adadaki bunalıma son vermek için öne sürmüş oldukları çeşitli öneriler ve planlar (örneğin Macmillan planı gibi) ve Sömürgeler Bakanı Alan Lennox Boyd bu planı 19 Aralık 1956'da Avam Kamarası'nda açıklarken, adadaki her iki toplumun da ayrı self-determinasyon (kendi keskinini saptama) hakkı olduğunu, yani adanın taksim edilebileceğini kesinlikle açıklamış olması ve Başbakan Macmillan'ın da bunu daha sonra doğrulamış olması¹⁷², Rum ve Grekleri epeyi sarsıyordu.

19 Haziran 1958'de öne sürülen Macmillan planı gereğince Kıbrıs'ta bir Türk temsilciliğinin kurulması, ada Türklerinin geleceği açısından tarihi önemi olan bir olaydı. Temsilciliğin kurulması ile Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde olan hakları tanınmış ve adanın yönetiminde Türkiye fiilen yerini almış bulunuyordu. Kıbrıs Türkleri artık huzur ve ümit içinde, ulusal sava

¹⁷⁰ Rauf R. Denктаş: "T.M.T.", *Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, op. cit., s. 160 vd.

¹⁷¹ Vehbi Zeki Serter ve Ozan Zeki Fikretoğlu: *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi, 1877-1988*, Lefkoşa, 1981, s. 16-7.

¹⁷² *Hansard*, 19.12.1956, c. 562, No. 32, s. 1272; Reddaway, s. 49 ve 97.

daha çok sarılabileceklerdi¹⁷³. Macmillan planı gereğince atanan Türk temsilci Burhan Işın, bir süre sonra Kıbrıs'a ulaşıyordu. Bu münasebetle *Halkın Sesi* Gazetesi 30 Eylül 1958 günkü sayısında şöyle diyordu:

“Şimdi Lozan’dan bu yana ilk defa olarak, yarından itibaren Türkiye ada idaresine bilfiil iştirak edecektir. Bu olay Kıbrıs tarihinin bir dönüm noktasıdır. Kıbrıs Türkleri için en büyük bir sevinç ve ümit vesilesidir. Bu münasebetle Anavatanımıza, muktedir Türk Hükümetine ve kalbi Kıbrıs için çarpan 26 milyon kardeşimize minnet ve şükranlarımızı belirtmek isteriz”.

Kıbrıs Türkleri, bu olayla ilişkin olarak 1 Ekim günü törenler düzenliyor; yapılan çeşitli toplantılarda verilen söylevlerle günü kutluyorlardı. Bu törenlere adadaki tüm Türk okulları katılıyor; her yan Türk bayraklarıyla donatılıyor ve Dr. Fazıl Küçük, Türk halkına hitaben şu demeci veriyordu:

“Uzun ve çetin bir mücadeleden sonra, 80 senedir hasretini çektiğimiz Anavatanımızın müşfik kucağına tekrar girmiş oluyoruz. Akan gözyaşlarımız, dinmek bilmeyen acılarımız sona eriyor”.

Dr. Küçük ayrıca Türkiye yönetimi ileri gelenlerine gönderdiği telyazılarında şöyle diyordu:

“Kıbrıs tarihinde başlayan yeni bir devrin bahtiyarlığı içindeyiz. 120.000 Türk, Anavatanın müşfik kolları arasında, mazinin acı ve elemelerini unutmuş, bayram havası yaşamaktadır. Siz büyüklerimize bir kere daha itimat ve bağlılığımızı teyid eder, hürmetlerimizi sunarız”.

Aynı gün Rumlar protesto olarak iki günlük greve başlıyor; Rum öğrenciler sokaklarda taşkınlıklar ve gösteriler yapıyorlardı¹⁷⁴.

Kıbrıs'ı yitirme tehlikesini anlayan Rumlarla Grekler, 1959 yılının sonlarına doğru, Kıbrıs'ta, iki toplum arasında ortaklık ve iktidar paylaşımı esaslarına dayanan bir cumhuriyet kurulmasını, Zürih ve Londra'da yapılan konferanslar sonucunda¹⁷⁵ kabullenmeye zorlanıyorlardı. Ama bu cumhuriyet çok sürmüyordu, çünkü Makarios'un Türkler için gizli planları vardı; uzun süreli olan bu planlara göre Türk toplumu ekonomik sahada çöktürüldük-

¹⁷³ *Halkın Sesi ve Bozkurt*, Lefkoşa, 30.9.1958.

¹⁷⁴ *Halkın Sesi ve Bozkurt*, 2.10.1958; ayr. bkz. Gazioglu, s. 179.

¹⁷⁵ Reddaway, s. 120; Gazioglu, s. 195.

ten sonra onun direniş gücü kırılacak ve sonunda “*enosis*” arka kapıdan içeriye girecekti. Gerçekte, Makarios, 13 Aralık 1959’da verdiği bir demeçte, Kıbrıs’ta nihayet bir Rum hükümeti kurulduğunu ve EOKA’nın mücadelesinin sona ermediğini açıklıyordu¹⁷⁶. 1 Nisan 1960’da, Cumhurbaşkanı görevine resmen başlamadan beş ay kadar önce şu demeci veriyordu:

“Ulusal mücadeleler asla sona ermezler. Onlar sadece biçimlerini değiştirirler... Zürih ve Londra antlaşmaları altında umutlarımız ve emellerimiz bütünlenmemiştir... Şanlı kurtuluş mücadelemiz bize ileri burçlar ve ele geçirilmez mevziler sağlamıştır. Zaferi tamamlamak için bu burçlardan mücadeleyi sürdüreceğiz... Beş yıl önce başlatmış olduğumuz görevin yakında tamamlanacağına emin olmalıyız”¹⁷⁷.

16 Ağustos 1960’da Kıbrıs Cumhuriyeti’nin resmen temeli atılırken¹⁷⁸, Makarios şöyle diyordu:

“EOKA mücadelesinin amacı bağımsızlık değildi... Yabancı etkenler, ulusal amacın gerçekleşmesini önlemişlerdir, ama buna üzülmemelidir. Yeni burçlar fethedilmiştir ve Kıbrıs Rumları, son zaferi sağlamak için bu burçlardan ilerleyecektir”.¹⁷⁹

Bu arada, Kıbrıs antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülürken Muhalefet Partisi CHP adına Genel Başkan İsmet İnönü, Kıbrıs antlaşmalarının “*enosis*”e karşı kimi açık kapılar bıraktığını belirtiyor, şöyle diyordu: “Yunanistan’a iltihak kapısını fiilen açık bırakmakta olan anlaşmanın eksiği tamamlanmadıkça bunu kabul etmekte mazur olduğumuzu beyan ederiz”. Tartışmalar sırasında söz alan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de aynı noktalara temas ediyor, “açıkça belirtelim ki, fiili bakımdan *enosis*’i önleyecek garanti kâfi değildir” diyordu¹⁸⁰. Zaman ve olaylar, bu Türk önderlerin ne kadar haklı olduklarını kanıtlamıştır.

¹⁷⁶ Andrew Faulds: *Excerpta Cypria for today* (Bugün İçin *Excerpta Cypria*), Londra, 1988, s. 6.

¹⁷⁷ Stavrinides, s. 40.

¹⁷⁸ Ayr. bkz. K.C. Markides: *The rise and fall of the Cyprus Republic* (Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Yıkım), New Haven, 1977.

¹⁷⁹ Stavrinides, s. 40.

¹⁸⁰ Gazioglu, s. 197.

